

Çok Uluslu Şirketlerin Sınır Ötesi Faaliyetleri ve Haksız Fiil Sorumluluğu: *Vedanta v Lungowe* ve *Okpabi v Shell* Kararları Çerçevesinde İngiliz Mahkemelerinin Milletlerarası Yetkisi

Cross-Border Activities of Multinational Companies and Tort Liability: International Jurisdiction of English Courts within the Framework of *Vedanta v Lungowe* and *Okpabi v Shell* Decisions

Meltem Ece Oba*

Öz

Küreselleşme ile beraber çok uluslu şirketlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki sınır ötesi faaliyetleri arttıkça bu şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlallerine ilişkin tartışmalar da yoğunlaşmıştır. Uluslararası hukuk doktrinindeki farklı görüşler karşısında çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlallerinden doğrudan sorumlu tutulması henüz mümkün görünmemektedir. Buna bağlı olarak, çok uluslu şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlallerinden doğan zararın giderilmesinde şirketlerin haksız fiil sorumluluğuna dayanılması gündeme gelmiştir. Hâkim şirketin merkezinin İngiltere’de bulunduğu, bağlı şirketin ise yabancı bir ülkede tescil edildiği çok uluslu şirketlerde, bağlı şirketin faaliyetlerinden zarar gören kişiler İngiliz mahkemelerinde hem bağlı şirkete hem de hâkim şirkete karşı haksız fiile dayalı tazminat talepleri ileri sürebilmektedir. Bu çalışmada söz konusu ihtilaflar kapsamında İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi incelenmiştir. Bu kapsamda, öncelikle çok uluslu şirketlerin sorumluluğuna ilişkin uluslararası hukuktaki tartışmalara kısaca değinilmiş, ardından İngiliz Medeni Usul Kuralları ele alınmış ve son olarak *Vedanta v Lungowe* ve *Okpabi v Shell* kararları incelenerek İngiliz mahkemelerinin bu tür uyumsuzlardaki yetkiye ilişkin yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Çok uluslu şirket, milletlerarası yetki, Uygulama Talimatı 6B, özen yükümlülüğü, forum non conveniens

Abstract

The increase in overseas activities of multinational corporations due to globalisation has also augmented the discussions over overseas human rights violations of such corporations. According to the discussions under international law, holding corporations directly liable for human rights violations remains yet a disputed issue. Against the backdrop of debates under international law, the liability of multinational corporations arising from tort law has become an alternative legal ground for holding multinational corporations accountable for their overseas wrongs. In a dispute where the parent company is domiciled in England and its subsidiary is domiciled in a foreign country, victims who suffer from the activities of the subsidiary may file compensatory claims against both the subsidiary and the parent company before English courts based on principles of tort law. This article examines civil jurisdiction of English courts about such disputes. In this context, initially the debates in international law regarding the human rights liabilities of multinational companies are briefly touched upon, then the Civil Procedure Rules are examined followed by an analysis of the *Vedanta v Lungowe* and *Okpabi v Shell* decisions.

Keywords

Multinational Corporations, Practice Direction 6B, international jurisdiction, duty of care, forum non conveniens

* Sorumlu Yazar: Meltem Ece Oba (Arş. Gör.), Koç Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: meoba@ku.edu.tr ORCID: 0000-0001-5492-7352

Atf: Oba ME, “Çok Uluslu Şirketlerin Sınır Ötesi Faaliyetleri ve Haksız Fiil Sorumluluğu: *Vedanta v Lungowe* ve *Okpabi v Shell* Kararları Çerçevesinde İngiliz Mahkemelerinin Milletlerarası Yetkisi” (2021) 41(1) PPIL 159. <https://doi.org/10.26650/ppil.2021.41.1.821956>

Extended Summary

International legal personality of corporations and their human rights responsibilities have long been debated under international law. Under the traditional state-centric international law approach, holding corporations directly liable for human rights violations is not possible as non-state actors are not viewed as subjects of international law. Against the backdrop of debates under international law, tort law has become an alternative legal ground for holding multinational corporations accountable for their overseas activities.

In recent years, victims of overseas corporate wrongs have brought personal injury claims before English courts through tort of negligence against parent companies domiciled in England and their subsidiaries which are usually domiciled in developing countries. This paper focuses on international civil procedural rules applied in establishing jurisdiction of English courts regarding such disputes with a focus on *Vedanta Resources Plc v Lungowe* [2019] UKSC 20 and *Okpabi and others v Royal Dutch Shell Plc and another* [2021] UKSC 3.

Under English jurisdictional rules, according to Civil Procedure Rules 6.36 and 6.37 the claimant may serve a claim form out of the jurisdiction with the permission of the court based on certain conditions. In the context of disputes relating to overseas corporate wrongs, claimants usually file a case against the parent company before English courts and the foreign subsidiary is served out of jurisdiction under “the necessary and proper party” gateway with the permission of the court according to Practice Direction 6B 3.1.3. Accordingly, the claimant initially needs to serve the claim form on the parent company domiciled in England. Secondly, the claimant needs to establish that between the claimant and the parent company there is a “real issue which is reasonable for the court to try” (Practice Direction 6B 3.1.3.a). In determining whether there is a real issue to be tried between the parties, the duty of care doctrine is usually applied according to which the parent company may be held liable for the overseas wrongs of its subsidiary. Thirdly, the claimant needs to show that its claim has “a reasonable prospect of success” against the foreign subsidiary (Civil Procedure Rules 6.37.1.b). Finally, the claimant needs to show that England is the “proper place” to bring this claim (Civil Procedure Rules 6.37.3) which brings in the application of the *forum non conveniens* doctrine.

In this study, along with the aforementioned Civil Procedure Rules, *Vedanta v. Lungowe* and *Okpabi v Shell* decisions are examined. These decisions are especially significant in examining the English courts’ interpretation of what constitutes a real issue to be tried in the context of the duty of care doctrine between the victims of corporate overseas wrongs and the parent company domiciled in England. Through the examination of English Civil Procedure Rules and the case law, it is concluded that

until a binding international instrument is implemented, the possibility of advancing civil claims based on tort law against multinational corporations offers a pragmatic alternative of access to remedy to the victims of corporate human rights violations.

Çok Uluslu Şirketlerin Sınır Ötesi Faaliyetleri ve Haksız Fiil Sorumluluğu: *Vedanta v Lungowe* ve *Okpabi v Shell* Kararları Çerçevesinde İngiliz Mahkemelerinin Milletlerarası Yetkisi

I. Giriş

Küreselleşme ile beraber çok uluslu şirketler devlet politikalarını etkileyebilecek ekonomik güce erişmekte¹; buna karşın, söz konusu şirketlerin faaliyetlerinin toplum ve çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin² giderilmesinde ve meydana gelen zarardan sorumlu tutulabilmelerinde çeşitli güçlüklerle karşılaşabilmektedir.

Belirtmek gerekir ki çok uluslu şirket kavramına ilişkin henüz üzerinde herkesçe mutabık kalınmış bir tanım bulunmamaktadır.³ Bu çalışma kapsamında, çok uluslu şirket birbirinden ayrı hukuki kişiliğe sahip olacak biçimde farklı devletlerde kurulmuş olan ancak tek bir ekonomik birim halinde hareket eden ve ulus-ötesi faaliyetlerini bu şekilde sürdüren şirketleri⁴ ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu tanımdan hareketle bu çalışmada, bir hâkim şirket ve farklı ülkelerde kurulmuş olan bağlı şirketlerden oluşan, “faaliyetlerini ve ekonomik değerlerin dağıtımını sınır aşan biçimde koordine edebil[en]”⁵ bir şirketler topluluğu çok uluslu şirket olarak ele alınmaktadır.

Çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği ve bu kapsamda insan hakları sorumluluğu, devletlerin şirketlerin insan hakları ihlallerine neden olan faaliyetlerine yönelik pozitif yükümlülükleri ve bu kapsamda temel hakların yatay etkisi uluslararası hukuk doktrininde tartışılmaktadır. Bununla beraber şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlallerine ilişkin bağlayıcı bir milletlerarası andlaşma ya da etkili bir yaptırım mekanizması henüz bulunmamaktadır. Bu nedenle, çok uluslu şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlallerine yol açan faaliyetlerinin devletlerin iç hukuklarında bir özel hukuk konusu olarak düzenlenen haksız fiil sorumluluğu çerçevesinde ele alınarak milli mahkemeler önüne taşınması fikri gündeme gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlallerine sebep olan faaliyetlerinin koşullarının

1 Sarah Joseph, *Corporations and Transnational Human Rights Litigation* (Hart Publishing 2004), 1; Shell Plc şirketi gelirleri ile Nijerya'nın gayri safi milli hasılasının karşılaştırması örneği için bkz. Cees van Dam, 'Tort Law and Human Rights: Brothers in Arms on the Role of Tort Law in the Area of Business and Human Rights' (2011) 3 JETL 221, 222.

2 Örneğin, Rana Plaza faciası (*Rana Plaza disaster*) olarak anılan olayda, 2013 senesinde Bangladeş'te bulunan ve aralarında Walmart, Benetton, Primark, Mango'un da bulunduğu dünyaca ünlü markalar için üretim yapan bir tekstil fabrikasının çökmesi sonucu sayıları bini aşkın işçi hayatını kaybetmiştir; bkz. Barnali Choudhury and Martin Petrin, *Corporate Duties to the Public* (Cambridge University Press 2019) 206. 2015 yılında Brezilya'da meydana gelen ve Mariana Dam felaketi (*Mariana Dam disaster*) olarak anılan bir diğer olayda ise maden atık barajının çökmesi sonucu zehirli atıklar bölgedeki akarsulara ve Atlantik Okyanusu'na karışmış, 17 kişi hayatını kaybetmiş ve bu olay bölgedeki ekosistem üzerinde geri çevrilemez hasarlar meydana getirmiştir. Barajın sahibi, biri Brezilya merkezli diğeri ise Avustralya merkezli bir şirketten oluşan bir ortak girişimdir. Söz konusu olaya ilişkin bkz. Samvel Varvastian and Felicity Kalunga, 'Transnational Corporate Liability for Environmental Damage and Climate Change: Reassessing Access to Justice after *Vedanta v Lungowe*' (2020) 9(2) *Transnational Environmental Law* 323, 330.

3 Deniz Baran, *Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği* (On İki Levha Yayıncılık 2020) 8.

4 Dalia Palombo, *Business and Human Rights: The Obligations of the European Home States* (Hart Publishing, 2020) 6; Baran (n 3) 7.

5 Baran (n 3) 12.

sağlanması şartıyla bir haksız fiil olarak ele alınıp, tazminat davasına konu olunması mümkün olabilmektedir.

Devletlerin iç hukuklarında bir özel hukuk meselesi olarak düzenlenmiş olan haksız fiil sorumluluğunun amacı insan haklarının korunması olmasa da çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlallerine sebebiyet veren faaliyetlerinin haksız fiil hukuku çerçevesinde değerlendirilmesi ihtimali meydana gelen zararın tazmininin sağlanmasında pragmatik bir araç olarak düşünülebilir. Ancak, bu ihtimalde çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği veyahut insan hakları sorumluluğuna ilişkin tartışmaların getirdiği güçlükler aşmakta ise de bu kez milli mahkemelerin çok uluslu şirketlere yönelik haksız fiile dayalı milletlerarası yetkisinin tesisi sorunu gündeme gelmektedir.⁶ Zira çok uluslu şirketi meydana getiren şirketler topluluğundaki hâkim şirket çoğunlukla gelişmiş ülkelerde kurulmuş olup faaliyetlerini bağlı şirketleri aracılığıyla geliştirmekte olan ülkelerde sürdürmekte ve haksız fiil kapsamında ele alınacak faaliyetler bağlı şirketin bulunduğu ülkede gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, zarar görenler ancak haksız fiilin meydana geldiği, bağlı şirketin merkezinin bulunduğu yabancı ülke mahkemelerinde dava açabilmekte; bağlı şirketin genellikle oldukça sınırlı olan finansal kaynakları ise zararın tazmin edilmesinde yeterli olmayabilmektedir.⁷ Öte yandan, bağlı şirketin merkezinin bulunduğu ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere olması, adil yargılanma hakkına ilişkin bazı sorunları da beraberinde getirebilmektedir.⁸

Bu çalışma çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğuna dayalı davalarda milletlerarası yetki tesisi sorununu İngiliz milletlerarası yetki kuralları perspektifinden ele almaktadır. Çalışmanın İngiliz milletlerarası yetki kuralları perspektifinden ele alınmasının sebebi son yıllarda çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğuna ilişkin uyuşmazlıkların İngiliz mahkemeleri⁹ önüne gelmiş olması ve İngiliz mahkemelerinin bu tür ihtilaflarda sıklıkla başvurulmuş bir *forum* haline gelmekte olduğunun gözlemlenmiş olmasıdır.¹⁰ Bunun yanı sıra, İngiliz hukukunda hâkim şirketin bağlı şirket üzerindeki özen yükümlülüğünü doğuran *duty of care* doktrini de İngiliz mahkemelerini çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğuna dayanan

6 Ayrıca, zarar görenin önünde maddi hukuk bakımından da bazı engeller bulunmaktadır. Örneğin, bağlı şirketin hâkim şirketten farklı bir hukuki kişiliği bulunması ve sınırlı sorumluluk prensibi, zarar görenin hâkim şirketin sorumluluğuna başvurulabilmesinde önemli bir engel teşkil edebilir. Ancak, bu çalışma kapsamında İngiliz mahkemeleri ile sınırlı olmak üzere yalnızca milletlerarası yetki tesisi sorunu incelenecek olup maddi hukuka ilişkin açıklamalara yalnızca yetkiye ilişkin kurallarla ilgili olduğu ölçüde hâkim şirketin özen yükümlülüğü (*duty of care* doktrini) kapsamında değinilecektir.

7 Joseph (n 1) 20.

8 Söz konusu güçlükler kapsamında adli yardım imkânları, ispat vasıtaları kapsamında başvurulması gereken teknik altyapıdaki eksiklikler veya bağlı şirketin tescil edildiği devlet tarafından korunmak istenmesi, yolsuzlukla mücadeledeki güçlükler gibi engeller aklı gelmektedir; bkz. Cees Van Dam (n 1) 228-31; Peter Nygh, 'The Liability of Multi-national Corporations for the Torts of their Subsidiaries' (2002) 3(1) European Business Organization Law Review, 55, 57; Jane Rooney, 'Extraterritorial Corporate Liability for Environmental Harm: Okpabi v Royal Dutch Shell' (2019) 70(1), Northern Ireland Legal Quarterly 157, 160.

9 Bu çalışmada İngiliz mahkemeleri ifadesi, İngiltere ve Galler mahkemelerini ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

10 Ekaterina Aristova, 'Tort Litigation against Transnational Corporations in the English Courts: The Challenge of Jurisdiction' (2018) 14(2) Utrecht Law Review (Special Issue: Accountability of Multinational Corporations for Human Rights Abuses) 6, 7.

davalarda zarar görenler açısından çekici bir *forum* haline getirmektedir.¹¹ Zira bu doktrin ile hâkim şirketin bağlı şirket üzerindeki özen yükümlülüğü bulunduğu tespit edilebilirse, hâkim şirket bağlı şirketin faaliyetlerinden sorumlu tutulabilmekte; İngiliz mahkemelerinin hem hâkim şirket hem de bağlı şirket üzerinde yetki tesis etmesi ihtimali gündeme gelebilmektedir. Son olarak, İngiltere Yüksek Mahkemesi'nin (*Supreme Court*) *Vedanta v Lugowe*¹² ve *Okpabi v Shell*¹³ kararları çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğu meselesi kapsamında önem arz eden ve doktrinde sıklıkla atf yapılan kararlardandır. İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi bu bakımından da önem arz etmektedir.

Anılan gelişmeler ışığında bu çalışmada ilk olarak, çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği ve insan hakları sorumluluğu tartışmalarına kısaca değinilerek uygulamada çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğuna başvurma gereğinin gündeme gelmesinin ardında yatan uluslararası hukuk doktrinindeki tartışmalı hususlar açıklanacaktır (II). Ardından İngiliz mahkemelerinin çok uluslu şirketlerin tarafı olduğu haksız fiil sorumluluğuna ilişkin davalar bakımından milletlerarası yetkisi incelenecektir. Bu kapsamda ilk olarak İngiliz milletlerarası yetki kuralları açıklanacak (III); ardından *Vedanta v Lugowe*¹⁴ ve *Okpabi v Shell*¹⁵ kararları üzerinden İngiliz mahkemelerinin yetki tesisi kapsamında vardığı sonuçlar incelenerek (IV) sonuç kısmında anılan İngiliz mahkeme kararları çerçevesinde haksız fiil sorumluluğuna dayalı taleplerin çok uluslu şirketlerin sınır ötesi faaliyetlerinin denetimi kapsamında etkinliği tartışılacaktır (V).

II. Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuktan Doğan İnsan Hakları Yükümlülükleri Tartışmaları ve Haksız Fiil Hukuku ile İlişkisi

Çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlallerinden doğan sorumluluğu meselesi, devlet dışı aktörlerin uluslararası hukuk kişiliği hakkındaki tartışmaların bir bölümünü oluşturmakta olan çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği konusu ile ilişkilidir. Çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği tartışmalı bir konu olup, uluslararası hukuk kişiliği teorileri kapsamında bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.¹⁶ Bu kapsamda, geleneksel görüş yalnızca devletlerin uluslararası hukukun öznesi olabileceği ve devlet dışı aktörlerin uluslararası hukuk kişiliğinin bulunmadığı

11 ibid.

12 *Vedanta Resources plc v Lungowe* [2019] UKSC 20. Yüksek Mahkeme kararı için bkz: <<https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2017-0185-judgment.pdf>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

13 *Okpabi and others v Royal Dutch Shell Plc and another* [2021] UKSC 3. Yüksek Mahkeme kararı için bkz. <<https://www.supremecourt.uk/cases/docs/uksc-2018-0068-judgment.pdf>> Erişim Tarihi 6 March 2021.

14 *Vedanta* (n 12).

15 *Okpabi* (n 13).

16 Jose E. Alvarez, 'Are Corporations "Subjects" of International Law?' (2011) 9 Santa Clara Journal of International Law, 1, 1; Choudhury and Petrin (n 2) 209-210. Bu tartışmaya ilişkin olarak ayrıca bkz. Jonathan I. Charney, 'Transnational Corporations and Developing Public International Law' (1983) 32(4) Duke Law Journal, 748, 753; ayrıca bkz. Baran (n 3) 38-58.

yönündedir.¹⁷ Dolayısıyla bu geleneksel yaklaşımda devlet dışı aktörlerden olan çok uluslu şirketler uluslararası hukukun ancak bir nesnesi olabilir ve yalnızca devletlerin iç hukukları uyarınca bir tüzel kişiliğe sahip olabilir.¹⁸ Ancak, doktrinde söz konusu geleneksel görüşe katılmayan, devlet-dışı aktörleri uluslararası hukukun yalnızca bir nesnesi olarak gören geleneksel yaklaşımdan ayrılmakta olan bir yaklaşım da bulunmaktadır. Bu yaklaşım, doktrinde ulus-ötesi hukuki süreç (*transnational legal process*) olarak da tanımlanan süreçte uluslararası hukuktaki geleneksel devlet odaklı yaklaşımın farklılaşmakta ve devlet dışı aktörlerin de uluslararası politik karar alma mekanizmalarına katılmakta olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁹ Bu yaklaşım çerçevesinde çok uluslu şirketlerin de sınırlı olmakla beraber bir uluslararası hukuk kişiliğinin bulunduğu yönünde görüşler ortaya konulmuştur.²⁰

Çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliğinin ve bu bağlamda insan hakları ihlallerinden doğan sorumluluğunun bulunup bulunmadığına ilişkin tartışmalar çerçevesinde şirketlerin insan hakları ihlallerinden doğan sorumluluğunun dayanağı olabilecek hukuki kaynakların neler olacağı meselesi hakkında da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Bu kapsamdaki yaklaşımlardan biri, çok uluslu şirketlerin insan haklarına saygılı davranma yönünde gönüllülük esasına dayalı bazı yumuşak hukuk (*soft law*) ilkelerinin ortaya konması gerektiği yönündedir. Nitekim bu alanda pek çok yumuşak hukuk kuralı oluşturulmuş olup bunlar şu şekilde sıralanabilir: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) Çok Uluslu İşletmeler için Rehber İlkeleri²¹ (*The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Guidelines for Multinational Enterprises*), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili İlkeler Üçlü Bildirgesi²² (*The Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy*), Birleşmiş Milletler Küresel

17 Bu yöndeki görüşler için bkz. Ian Brownlie, *Principles of Public International Law* (4th edn, Oxford University Press 1995) 58-70; James Crawford, *Brownlie's Principles of Public International Law* (Oxford University Press 2015) 5; Peter Malanczuk, *Akehurst's Modern Introduction to International Law* (8th edn, Routledge 2007) 1; Lassa Oppenheim, "International Law: A Treatise" (H. Lauterpacht ed., 8th edn, Longmans, Green & Co. 1955) 636.

18 ibid.

19 Harold Hongju Koh, 'Transnational Legal Process' (1996) 75(1) *Nebraska Law Review* 181, 191. Uluslararası hukuktaki sünje – obje ayrımının eleştirisi hakkında bkz. Rosalyn Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It* (Clarendon Press 1994) 49. Yenilikçi yaklaşım kapsamında ayrıca bkz. Jeffrey L. Dunoff, Steven R. Ratner and David Wippman, *International Law Norms, Actors, Process: A Problem Oriented Approach* (2d edn, Aspen Publishers 2006) 177; Charney (n 16) 754 vd; Emeka Duruigbo, 'Corporate Accountability and Liability for International Human Rights Abuses: Recent Changes and Recurring Challenges' (2008) 6(2) *Northwestern Journal of International Human Rights*, 222; Alvarez (n 16) 31; Palombo, *Business and Human Rights* (n 4) 3; Zerrin Başaran, 'Değişen/Dönüşen Uluslararası Hukuk' (2019) 50 *The Turkish Yearbook of International Relations* 19, 31.

20 Charney (n 16) 748; Baran (n 3) 55. Çok uluslu şirketlerin de insan hakları sorumluluğu olması gerektiğine ilişkin ayrıca bkz. Andrew Clapham, *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (Oxford University Press 2006) 58.

21 İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı Çok Uluslu İşletmeler için Rehber İlkeler Türkçe metni için bkz. <<https://www.oecdwatch.org/wp-content/uploads/sites/8/2012/06/OECD-Watch-brochure-Turkish.pdf>> Erişim Tarihi 5 October 2020.

22 Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili İlkeler Üçlü Bildirgesi İçin (İngilizce) bkz. <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---multi/documents/publication/wcms_094386.pdf> Erişim Tarihi 1 February 2021.

Paktı²³ (*United Nations Global Compact*) ve 2011 tarihli Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri²⁴ (*United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights*) olarak sıralanabilir. Anılan yumuşak hukuk kaynaklarının olumlu etkiler yaratmakta olduğu savunulabilecek ise de bu kaynakların bağlayıcı hukuki normlar kadar etkili olamayacağı yadsınmaz.²⁵ Ayrıca, önemle belirtmek gerekir ki bu alanda henüz bağlayıcı bir uluslararası andlaşma bulunmamaktadır.²⁶ Öte yandan, doktrinde tartışmalı olmakla beraber, çok uluslu şirketlerin uluslararası hukukun genel ilkeleri ve uluslararası teamül hukuku ile bağlı olduğunu savunan bir yaklaşım da bulunmaktadır.²⁷

Çok uluslu şirketlerin uluslararası teamül hukukundan doğan insan hakları sorumluluğuna ilişkin görüşe değinilmişken, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hukukundaki yer alan *Alien Tort Claims Act* (ATCA)²⁸ veya diğer ismiyle *Alien Tort Statute* isimli düzenlemeyi de anmak gerekir. 1789 tarihli ATCA uyarınca, ABD mahkemeleri bir yabancı tarafından işlenen ve “milletler hukuku veya ABD’nin taraf olduğu andlaşmaları ihlal eden haksız fiillerin konu edildiği hukuk davaları bakımından yetkilidir.”²⁹ Anılan hükümde yer verilen “milletler hukuku” ifadesi uluslararası teamül hukuku kavramına karşılık gelmektedir³⁰. Kanunun ortaya çıkış amacı korsanlık faaliyetleri ve ABD’li diplomatların yabancı devletlerde karşılaşabileceği kötü muameleye karşı bir yaptırım mekanizması öngörebilmek³¹ olsa da, ATCA’nın

23 Birleşmiş Milletler Küresel Paktı ilkeleri için bkz. <<https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke/>> Erişim Tarihi 10 October 2020.

24 Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri için (İngilizce) bkz. <https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf> Erişim Tarihi 1 February 2021. “Ruggie Prensipleri” olarak da anılan söz konusu ilkeler hakkında bkz. John Gerard Ruggie, ‘Protect, Respect and Remedy: A United Nations Policy Framework For Business and Human Rights’ (2009) 103 Proceedings of the American Society of International Law (ASIL) Annual Meeting 282, 282.

25 Matthias Weller and Alexia Patoy, ‘Local parents as ‘anchor defendants’ in European courts for claims against their foreign subsidiaries in human rights and environmental damages litigation: recent case law and legislative trends’ (2018) 23 Unif. L. Rev. 397, 398; Baran (n 3) 102.

26 Engin Yıldırım, ‘Birleşmiş Milletler İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkelerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi’ (2014) VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu Kitabı, <www.sosyalhaklar.net> Erişim Tarihi 30 January 2021, 3, 21; Baran (n 3) 2. Önemle eklemek gerekir ki, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi bünyesinde 2014 yılından bu yana sürmekte olan çalışmalar kapsamında çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk alanındaki yükümlülüklerine ilişkin bağlayıcı olması öngörülen bir andlaşma metni hazırlanmaktadır. Bu çalışmalar çerçevesinde 2018, 2019 ve son olarak 2020 yıllarında yayınlanmış olan üç taslak metin için bkz. <<https://www.business-humanrights.org/en/big-issues/binding-treaty/>> Erişim Tarihi 2 February 2021. Ayrıca Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi nezdindeki çalışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Baran (n 3) 95-98.

27 Olivier ‘The Accountability of Multinationals for Human Rights Violations in European Law’ in Philip Alston (ed) *Non-State Actors and Human Rights* (Oxford University Press 2005) 235-240; Aktaran: Baran (n 3) 106-107.

28 Alien Tort Claims Act (ATCA), 28 U.S.C. §1350.

29 “The district courts shall have original jurisdiction of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States.” (Türkçesi için bkz. Merve İspirli Armağan, ‘Uluslararası Hukukta Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Hakları Yükümlülükleri’ (LLM Thesis, İstanbul University Institute of Social Sciences 2019) 95.

30 İspirli Armağan (n 29) 97 and 109. Ancak, ATCA’da öngörülen milletler hukukunun ihlali kapsamına hangi fiillerin gireceği açıkça düzenlenmemiştir; *Filartigav Pena Irala* kararında işkence fiili bu kapsamda görülmüştür; ATCA kapsamına giren ihaller hakkında bkz. Nathan J. Miller, ‘Human Rights Abuses as Tort Harms: Losses in Translation’ (2016) 46(361) Seton Hall Law Review 506, 508; İspirli Armağan (n 29) 96-101.

31 Elif Oral, ‘Legal Grounds For Holding Transnational Corporations Directly Responsible For Human Rights Violations Under Public International Law’ (Doctorate Thesis, Galatasaray University Social Sciences Institute 2015), 72; Michael Koebeler, *Corporate Responsibility under the Alien Tort Statute: Enforcement of International Law through US Torts Law*, (Martinus Nijhoff Publishers 2009) 5.

uygulanması, 1990'lı yılların ortalarından itibaren çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlallerinin özel hukuk davası yolu ile milli mahkemelere taşınması fikri kapsamında da gündeme gelmiştir.³² Şirketlerin faaliyetlerinin ATCA'ya dayanılarak ABD eyalet mahkemelerine taşındığı davalar arasından *Kiobel v Royal Dutch Petroleum*³³ ve *Jesner v Arab Bank*³⁴ kararları önem arz etmektedir.

Kiobel v Royal Dutch Petroleum kararına konu olan olayda Nijer Deltası'nda yaşamakta olan Ogoni halkı, Ogoni bölgesinde çıkarılan petrolün yarattığı ekolojik zarara dikkat çekerek, bölgede faaliyet gösteren Hollanda merkezli *Royal Dutch Shell Plc (RDS)* şirketini çevrenin kirletilmesi kapsamında protesto etmiş; bu protestolar Nijerya ordusu tarafından bastırılmış; davacılar Nijerya ordusunun ağır insan hakları ihlallerinde bulunduğunu; *RDS*'nin ise Nijerya ordusunun bu faaliyetlerine destek verdiğini iddia etmiştir.³⁵ ABD Yüksek Mahkemesi (*Supreme Court of the United States*), davalı ve davacının yabancı olduğunu ve olayın ABD dışında gerçekleştiğini gözeterek hâkim şirketin ABD sınırları dâhilinde olmasının tek başına ATCA uyarınca Amerikan mahkemelerinin yetkisinin tesis edilebilmesi için yeterli olmadığına; ACTA'ya dayanılabilmesi için olayın ABD "topraklarına etki eden ve ABD'yi ilgilendiren"³⁶ bir bağlantısının bulunması gerekip somut olayda bu bağlantının sağlanamadığına hükmetmiştir.³⁷ Bu gerekçe ile yetkisizlik kararı veren Yüksek Mahkeme, kararında ATCA'nın çok uluslu şirketler bakımından da uygulanıp uygulanmayacağı konusunda sessiz kalarak bu meseleye ilişkin bir hüküm kurmamıştır. Ne var ki daha sonra Yüksek Mahkeme ATCA'ya dayalı olarak yabancı bir şirketin haksız fiil sorumluluğuna³⁸ ilişkin taleplerin öne sürüldüğü *Jesner v. Arab Bank* davasında siyasi sebepleri gözeterek³⁹ yetkisizlik kararı vermiştir.⁴⁰ Bu karar neticesinde, yabancı bir şirketin insan hakları ihlallerinden doğan taleplerin ATCA'ya dayalı olarak ABD mahkemelerine taşınması ihtimali oldukça sınırlanmış durumdadır.⁴¹

32 Miller (n 30) 506.

33 *Kiobel v Royal Dutch Petroleum Co.*, 133 S. Ct. 1659, 1669 (2013) (USSC).

34 *Jesner v Arab Bank, PLC* 138 S. Ct. 1386 (2018). Karar için bkz. <https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/16-499_1a7d.pdf> Erişim Tarihi 1 February 2021.

35 Varvastian and Kalunga (n 2) 337; Anthonyj Colangelo, *The Alien Tort Statute and the Law of Nations in Kiobel and Beyond*, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 44, 2013, 1329, 1331.

36 "touch and concern the territory of the US"; Türkçesi için bkz. İspirli Armağan (n 29) 108-109.

37 *Kiobel*, para. 125; *Varvastian and Kalunga* (n 2) 337; Anthonyj Colangelo, 'The Alien Tort Statute And The Law of Nations In *Kiobel and Beyond*' (2013) 44 *Georgetown Journal of International Law*, 1329,1331.

38 Önemle vurgulamak gerekir ki ATCA'nın uygulandığı davalarda çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğu doğmakta ise de burada doğrudan milletler hukuku, yani uluslararası teamül hukukunun ihlaline dayalı bir talep milli mahkemeler önüne taşınmaktadır. Dolayısıyla, ATCA bu yönüyle bu çalışmanın esasını teşkil eden çok uluslu şirketlerin insan hakları ihlali oluşturan nitelikteki faaliyetlerinin özel hukuk alanında düzenlenen haksız fiil sorumluluğu kapsamında ele alınarak milli mahkemelere taşınması meselesinden ayrılmaktadır. Doktrinde Koh, ATCA'ya dayalı olarak çok uluslu şirketlere yöneltilen davaları *transnational public law litigation* olarak isimlendirmiştir; bkz. Harold Hongju Koh, 'Transnational Public Law Litigation' (1991) 100 *Yale Law Journal* 2347, 2347.

39 Kararda, yabancı şirketlerin uluslararası hukuk alanındaki sorumluluklarına ilişkin yaptırımlar bakımından devlet politikalarının belirleyici olması gerektiği ifade edilmiştir; bkz. *Jesner v Arab Bank* (n 29), 29: "any imposition of corporate liability on foreign corporations for violations of international law must be determined in the first instance by the political branches of the Government".

40 *Jesner v Arab Bank*, 1410; *Varvastian and Kalunga* (n 2) 338.

41 *Choudhury and Petrin* (n 2) 221.

Çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği tartışmaları ve ATCA'nın uygulama alanına ilişkin sınırlamalar düşünüldüğünde çok uluslu şirketlerin insan hakları sorumluluğuna başvurabilmenin oldukça güç olduğu görülmektedir. Bu durumda, insan haklarının muhatabının yalnızca devlet olduğu geleneksel yaklaşımdan hareket ederek devletlerin özel hukuk kişilerinin sebep olduğu hak ihlallerinden diğer bireyleri koruma yönündeki pozitif yükümlülüğü⁴² dolayısıyla çok uluslu şirketlerin faaliyetleri kapsamında sorumlu tutulması akla gelebilir. Zira temel hakların yatay etkisi⁴³ kapsamında bir özel hukuk kişinin -örneğin, sermaye şirketinin- faaliyetlerinin neden olduğu insan hakları ihlalinde devletin sorumluluğu gündeme gelebilmektedir.⁴⁴ Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Tatar v. Romania*⁴⁵ ve *Wilson v UK*⁴⁶ kararlarında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) taraf devletin özel hukuk kişileri arasındaki ilişkiler bakımından da bireyin AİHS ile güvence altına alınmış olan haklarını koruma pozitif yükümlülüğü altında olduğunu vurgulamıştır.⁴⁷

Ancak, önemle eklemek gerekir ki AİHS'de güvence altına alınmış bir hak ihlaline ilişkin şikâyetin AİHM tarafından denetlenebilmesi için AİHS m.1 uyarınca şikâyet konusu teşkil eden işlem veya eylemin taraf devletin yetki alanı içinde (*within their jurisdiction*) olması gerekir.⁴⁸ Bu kapsamda, kural olarak devletler ulusal sınırları dışında meydana gelen işlem ve eylemlerin sebep olduğu ihlaller bakımından sorumlu değildir; ancak, istisnai olarak taraf devletlerin konu bakımından AİHS'in kapsamına giren fakat taraf devletin ulusal sınırları dışında meydana gelen ihlallerden sorumluluğu gündeme gelebilmektedir. Buna göre, bir taraf devletin AİHS m.1 kapsamında üçüncü bir ülkedeki kişi üzerindeki sorumluluğunun doğabilmesi için söz konusu taraf devletin ulusal sınırları dışında bir bölge üzerinde veya bölgede yaşayan kişiler üzerinde "etkili kontrol"⁴⁹ sahibi olması gerekir.⁵⁰ Söz konusu etkili kontrol taraf devletin askeri operasyon ya da işgal gibi askeri müdahaleleri⁵¹ sonucu vuku bulabilir.

42 İlyas Arslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Milletlerarası Hukuka Etkisi* (Adalet Yayınevi 2019) 57-58.

43 ibid 57-58.

44 ibid, 58; Palombo, *Business and Human Rights* (n 4) 15; Rooney (n 8) 159; Oral (n 31) 68.

45 *Tatar v Romania* App No 67021/01, ECtHR, 27 January 2009.

46 *Wilson v UK* (2002) ECHR 552.

47 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin yatay etkisi hakkında bkz. Stéfanie Khoury, 'Transnational Corporations and the European Court of Human Rights: Reflections on the Indirect and Direct Approaches to Accountability' (2010) 4(1) *Oñati Journal of Emergent Socio-legal Studies* 68; Dorota Leczykiewicz, 'Horizontal Application of the Charter of Fundamental Rights' (2013) 4 *European Law Review* 479.

48 Arslan (n 42) 27.

49 *Bankovic and others v Belgium and Others* App no. 52207/99 (ECtHR, 12 December 2001), para. 62.

50 Alka Pradhan, 'Introductory Note to the European Court of Human Rights (Gc): Al-Jeddav United Kingdom and Al-Skeini & Others v United Kingdom', *International Legal Materials*, Vol. 50, No. 6 (2011), 947, 948; Arslan (n 42) 29. Ayrıca, taraf devletin yetkili diplomatik ya da konsüler temsilcilerinin faaliyetleri sonucu (bkz. M v Danimarka, App no. 17392/90, (ECtHR, 14 October 1992)) ya da taraf devletin bayrağını taşıyan gemi ve hava araçlarında gerçekleşen fiiller bakımından da taraf devletlerin sorumluluğu doğabilmektedir; bkz. Arslan (n 42), 29.

51 *Louizidou v Turkey* App no 15318/89 (ECtHR, 18 December 1996) para. 62-75; *Al Skeini and others v United Kingdom* App no. 55721/07 (ECtHR, 7 July 2011) para. 133.

Bu çerçevede, AİHS'e taraf olmayan üçüncü bir ülkede tescil edilmiş bağlı şirketin faaliyetleri sonucu meydana gelen hak ihlalleri düşünüldüğünde, hâkim şirketin tescil edildiği devletin AİHS'e taraf olmasından bahisle pozitif yükümlülüğü kapsamında bağlı şirketin eylemlerinden sorumlu tutulması, bağlı şirketin eylem ve işlemlerinin hâkim şirketin bulunduğu AİHS'e taraf devletin yetki alanı içinde bulunduğunu tespit etmek bakımından güçlük arz edecektir.⁵² Öte yandan, bağlı şirket AİHS'e taraf olmayan bir ülkede tescil edilmiş olduğundan, bu ülkenin de AİHS kapsamında pozitif yükümlülüğünden söz edilemeyecektir.

Çok uluslu şirketlerin insan hakları sorumluluğu konusunda bağlayıcı uluslararası hukuk normlarındaki eksiklik ve yumuşak hukuk kurallarının etkili bir yaptırım mekanizması sunamaması karşısında insan hakları savunucuları insan hakları ihlallerine sebebiyet veren şirket faaliyetlerini devletlerin iç hukukunda düzenlenen haksız fiil hukuku kuralları çerçevesinde ele alabilmektedir. Bu kapsamda, çok uluslu şirketlerin meydana getirdiği insan hakları ihlallerinin zarar görenler şirketin haksız fiil sorumluluğuna dayanarak milli mahkemeler nezdinde görülecek bir tazminat davası açma yoluna başvurabilmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere, çok uluslu şirketlerde hâkim şirketin merkezi gelişmiş bir ülkede bulunmakta iken bağlı şirket(ler)in gelişmekte olan bir ülkede bulunması, faaliyetlerini burada yürütmesi uygulamada sıklıkla karşılaşılabilen bir durumdur. Bu durumda zarara uğrayanlar bağlı şirketin kurulduğu ülkede yaşayan ve bu şirketin faaliyetlerinden ötürü zarar gören vatandaşlar olabildiği gibi doğrudan bağlı şirketin çalışanları da olabilmektedir. Bu durumda, eğer hâkim şirket İngiltere'de tescil edilmişse bağlı şirketin faaliyetlerinden ötürü zarar görenlerin hem bağlı şirkete hem de hâkim şirkete haksız fiil sorumluluğuna dayalı olarak İngiliz mahkemelerinde dava açması mümkün olabilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, hâkim şirketin merkezinin İngiltere'de tescil edildiği bağlı şirketin merkezinin ise Avrupa Birliği (AB) üyesi olmayan üçüncü bir devlette bulunduğu durumda, İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi incelenecektir.

52 Daniel Augenstein and Lukasz Dziedzic, 'State Obligations to Regulate and Adjudicate Corporate Activities under the European Convention on Human Rights' (European University Institute Working Paper, 2017/15) <<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/48326>> Erişim Tarihi 30 January 2021, 27, 35; Rooney (n 8) 161. Ancak, önemle, eklemek gerekir ki doktrinde devletlerin pozitif yükümlülükleri çerçevesinde çok uluslu şirketlerin neden olduğu ihlaller bakımından ülke sınırları dışında da (*extraterritorial*) sorumlu tutulması yönünde görüşler öne sürülmektedir. Hâkim şirketin merkezinin bulunduğu AİHS'e taraf devletin pozitif yükümlülükleri dolayısıyla bağlı şirketin AİHS'e taraf olmayan üçüncü ülkede neden olduğu ihlallerden sorumlu tutulabileceğine ilişkin görüş için bkz. Dalia Palombo, *Business and Human Rights* (n 4). Ayrıca, şirketlerin sebep olduğu sınır ötesi çevre zararı kapsamında devletlerin pozitif yükümlülükleri konusunda bkz. James Harrison, 'Significant International Environmental Law Cases 2017-18' (2018) 30(3) *Journal of Environmental Law*, 527; Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi'nin (Inter-American Court of Human Rights) bu hususta yayınladığı tavsiye görüşü (*advisory opinion*) için bkz. IACtHR, *Environment and Human Rights Advisory Opinion Oc-23/17*, 15 November 2017; bu konu hakkında ayrıca bkz. Rooney (n 8) 161-162.

III. İngiliz Medeni Usul Kuralları: Davalının İngiliz Mahkemeleri Yargı Çevresi Dışında Olması Hali

İngiliz milli medeni usul hukuku kuralları uyarınca kural olarak, İngiliz mahkemelerinin bir davalı aleyhine açılacak bir davada yetkili olabilmesi için o davalıya ülke sınırları içinde dava evrakının tebliğ edilebilmesi gerekir. Ancak, İngiliz mahkemelerinin kendi yargı çevreleri dışındaki kişilerin aleyhine açılan davaları görebilmeleri de bazı şartların gerçekleşmesi ile mümkün kılınmıştır. İngiliz mahkemeleri önüne taşınmış bir uyuşmazlıkta, İngiliz mahkemelerinin kendi yargı çevreleri dışındaki davalıya tebligatın yapılması usulü ve hangi durumlarda hâkimden izin alınmasına gerek olduğuna ilişkin bu şartlar Medeni Usul Kuralları (*Civil Procedure Rules*) “Belgelerin Tebliği” başlıklı 6. Bölümünün⁵³ 6.30. ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir.

Medeni Usul Kuralları (*Civil Procedure Rules*) m.6.36 ve 6.37 uyarınca İngiliz mahkemesi yargı çevresi dışında kalan davalıya tebligat yapılabilmesi mahkemenin iznine bağlıdır. İngiliz mahkemesi, Medeni Usul Kuralları m.6.37 uyarınca öngörülen şartların gerçekleştiğine kâni olmadıkça, kendi yargı çevresi dışında kalan davalıya dava evrakının tebliğine izin vermeyecektir. Medeni Usul Kuralları m.6.37’de aranan şartlar şöyledir:

- Uygulama Talimatı 6B⁵⁴ m.3.1 uyarınca sıralanan sebeplerden (*gateway*) birinin gerçekleşmiş olması,
- Davacının, İngiliz yargı çevresi dışındaki davalıya karşı öne sürdüğü iddialarında makul olasılıkla haklı çıkacak olması (*reasonable prospect of success*),
- İngiliz mahkemesinin davanın görülmesi için uygun mahkeme olması (*the English court is the proper place to bring the claim*).

Bu çerçevede, Medeni Usul Kuralları m.6.36 ve 6.37’de aranan her bir şartın ele alınması gerekir.

1. Uygulama Talimatı 6B m.3.1.3

Yukarıda değinildiği üzere, Medeni Usul Kuralları m.6.36 uyarınca, İngiliz yargı çevresi dışındaki davalıya yapılacak tebligatlarda Uygulama Talimatı 6B m.3.1’de sıralanan dayanaklardan (*gateway*) birinin gerçekleşmiş olması şartı aranmaktadır. Uygulama Talimatı 6B 3.1. başlığı altında pek çok sebep sıralanmıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden uyuşmazlıklar bakımından Uygulama Talimatı 6B m.3.1’in 3. paragrafında yer alan “gerekli ve uygun taraf” (*necessary and proper party*) kenar başlıklı dayanak önem arz eder. Buna göre, İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dışındaki

53 Medeni Usul Kuralları (*Civil Procedure Rules*) “Belgelerin Tebliği” (*Service of Documents*) başlıklı 6. Bölümü için bkz. <<https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part06>> Erişim Tarihi 1 February 2021.

54 Uygulama Talimatı 6B (*Practice Direction 6B*) için bkz. <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part06/pd_part06b> Erişim Tarihi 1 February 2021.

bir kişinin, İngiliz mahkemeleri önünde açılmış bir davaya dâhil edilmesi ve böylece İngiliz mahkemelerinin bu kişi üzerinde yetki tesis etmesi aşağıda sayılan şartların gerçekleşmesi halinde mümkün olabilecektir:

- İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dâhilindeki esas davalıya (hâkim şirket) dava dilekçesinin tebliği ve davacı ile davalı arasında İngiliz mahkemesinin görmesinin uygun olduğu gerçek bir uyuşmazlık olması (*a real issue to be tried*);
- İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dışındaki kişinin (bağlı şirket) davaya katılmasının gerekli ve uygun olması (*necessary and proper party*).

İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dâhilindeki esas davalıya dava dilekçesinin tebliği, diğer bir ifadeyle İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dâhilindeki esas davalıya dava açılması hakkında İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi 31 Aralık 2020 tarihine kadar açılmış olan davalar bakımından⁵⁵ “Hukuki ve Ticari Konularda Yargı Yetkisi ve Yargı Kararlarının Tanınma ve Tenfizine Dair Avrupa Birliği Tüzüğü”⁵⁶ (“Brüksel I Bis Tüzüğü” veya “Tüzük”) uyarınca tesis edilecektir. Buna göre davalının ikametgâhı üye bir devlette bulunmaktaysa bu üye devlet mahkemesi yetkilidir. Bu bakımdan davalının ya da davacının vatandaşlığı dikkate alınmaz⁵⁷ (Tüzük m.4/2); davalı üye devletlerden birinin vatandaşı olması dahi üye bir devlette ikamet ediyor olduğu takdirde o devletin mahkemeleri yetkili hale gelecektir. Brüksel I Bis Tüzüğü m.63 uyarınca ise Tüzük kapsamında bir şirketin ya da başka bir tüzel kişinin ya da gerçek veya tüzel kişilerden oluşan toplulukların ikamet ettikleri yer şirket sözleşmesinde yer verilen şirket merkezi (*statutory seat*), idare merkezi veya esas işyerinin bulunduğu yerdir. Dolayısıyla, merkezi İngiltere’de bulunan hâkim şirket karşı 31 Aralık 2020 tarihine kadar açılmış olan davalar bakımından İngiliz mahkemelerinin yetkisi Brüksel I Bis Tüzüğü m.4 hükmü uyarınca tesis edilecektir.

55 Birleşik Krallık, 26 Haziran 2016’da gerçekleşen referandum sonrasında 16 Mart 2017 tarihli kanuna dayanarak AB tam üyeliğinden çıkmak amacıyla başvuruda bulunmuştur; bkz. Zeynep Ayata, ‘Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği Üyeliğinden Çıkmasının Rekabet Hukuku ve Uygulaması Bakımından Sonuçları ve Açmazları’ (2019) 77 (2) İstanbul Hukuk Mecmuası 925, 928. Bu kapsamda, AB ve Birleşik Krallık arasında yapılan Çekilme Andlaşması (*Withdrawal Agreement*) m.126 ve 132 uyarınca bir geçiş dönemi (*transition period*) öngörülmüş ve bu süreç 31 Aralık 2020 tarihinde sona ermiştir. Çekilme Andlaşması m.67/f.1 uyarınca geçiş döneminin sonuna dek Brüksel I Bis Tüzüğü uygulanmaya devam edeceğinden; bu tarihe dek açılmış olan davalar bakımından da kapsamına girdiği müddetçe Brüksel I Bis Tüzüğü uygulanmıştır/uygulanacaktır (Joshua Folkard, ‘Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments After Brexit’ (4 New Square, 27 Jan 2020) <<https://www.4newsquare.com/publications/jurisdiction-and-the-recognition-and-enforcement-of-judgments-after-brexit/>> Erişim Tarihi 1 September 2020). Bu çalışmada incelenen kararlar söz konusu geçiş dönemini de içine alan sürece tekabül ettiğinden çalışmada Brüksel I Bis Tüzüğü’ne de atıf yapılmaktadır. 31 Aralık 2020 tarihinden itibaren ise İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi İngiliz müşterek hukuk (*common law*) kurallarına ve bu çerçevede İngiliz medeni usul kurallarına tabi olacaktır; bu konuda Birleşik Krallık Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanan açıklayıcı rapor için bkz. “Cross Border Civil and Commercial Legal Cases: Guidance for Legal Professionals, <<https://www.gov.uk/government/publications/cross-border-civil-and-commercial-legal-cases-guidance-for-legal-professionals/cross-border-civil-and-commercial-legal-cases-guidance-for-legal-professionals>> Erişim Tarihi 30 January 2021. Birleşik Krallık’ın AB tam üyeliğinden çıkması sonrasında İngiliz milletlerarası özel hukukuna ilişkin değerlendirmeler hakkında bkz. Andrew Dickinson, ‘Walking Solo – A New Path for Conflict of Laws in England’ (Oxford Business Law Blog, 19 Jan 2021) <<https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2021/01/walking-solo-new-path-conflict-laws-england>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

56 Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters (RECAST).

57 Cansu Akgün Tektün, ‘Brüksel I bis Tüzüğü ile Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü Çerçevesinde Kişisel Verilerin İhlaline İlişkin Özel Hukuk Uyuşmazlıklarında Milletlerarası Yetki Kuralları’ (2019) 9(1) Hacettepe HFD 232, 242.

Merkezi İngiltere’de bulunan bir hâkim şirkete 31 Aralık 2020 tarihinden sonra⁵⁸ açılmış olan davalar bakımından ise İngiliz mahkemelerinin yetkisi İngiliz Medeni Usul Kuralları uyarınca belirlenecektir. Buna göre, İngiliz yargı çevresinde bulunan davalıya dava dilekçesinin tebliğ edilmesi ile İngiliz mahkemelerinin yetkisi tesis etmiş olur.⁵⁹ Dolayısıyla, merkezi İngiltere’de bulunan hâkim şirkete dava dilekçesinin tebliği ile İngiliz mahkemeleri yetkili hale gelecektir.

Uygulama Talimatı 6B 3.1.3.’ün ilk bendi uyarınca aranan ikinci şart ise, İngiliz mahkemelerinin yetki alanındaki davalı ile davacı arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunmasıdır. Çok uluslu şirketlerin sorumluluğuna ilişkin davalarda, özellikle davacı ile davalı (hâkim şirket) arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunması şartının sağlanması güçlük arz edebilmektedir. Zira zarar İngiliz yargı çevresi dışındaki ülkede, bağlı şirketin faaliyetleri sebebiyle meydana gelmiştir ve davanın neden bağlı şirkete karşı bu şirketin tescil edildiği yer mahkemelerinde değil de İngiltere merkezli hâkim şirkete karşı İngiltere mahkemelerinde açıldığının sebebinin gösterilmesi gerekir. Diğer bir ifadeyle, davacı ile İngiltere merkezli hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlığın bulunduğu davacı tarafından ortaya konması gerekir. İngiliz mahkemelerinin Brüksel I Bis Tüzüğü m.4 uyarınca doğacak yetkisinin taraflar arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunmazken sırf İngiltere dışındaki davalıyı İngiliz mahkemeleri önüne çekmek için kullanılmış bir “kanca” (*hook*) olarak kullanılması ihtimalinde Uygulama Talimatı 6B m.3.1.3’e dayanılarak tebligat yapılmasına izin verilmeyeceği içtihatlarla ifade edilmiştir.⁶⁰ Davacıların, İngiltere dışındaki davalıyı İngiliz mahkemeleri önüne çekebilmek için ortada gerçek bir uyuşmazlık bulunmazken bu yola başvurmaları halinde, İngiltere merkezli şirket bunu ispat ederek yetki tesis edilmesinin önüne geçebilecektir. Dolayısıyla, Uygulama Talimatı 6B m.3.1.3 uygulanırken, davacının İngiliz mahkemeleri yargı çevresi dâhilindeki bir davalıya dava dilekçesi sunması durumunda, davacı ve davalı arasında İngiliz mahkemesinin görmesinin uygun olduğu gerçek bir uyuşmazlık bulunup bulunmadığına karar verebilmek için mahkemelerin esasa ilişkin bir değerlendirme yapması gerekebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, esastan inceleme aşamasına geçilmemiş olmakla beraber İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisinin belirlenebilmesi için hâkim şirket ile bağlı şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunup bulunmadığının tespiti gerektiğinden uyuşmazlığın

58 Birleşik Krallık’ın AB tam üyeliğinden çıkması ve 31 Aralık 2020 tarihinden itibaren İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi hakkında bkz. yukarıda dipnot n 55).

59 Adrian Briggs, *Civil Jurisdiction and Judgments* (6th edn, Informa Law from Routledge 2015) 380. Çok nadir bir durum teşkil etmekle beraber davalının bu ihtimalde İngiliz mahkemelerinin yetkisine ilişkin öne sürebileceği itirazlar hakkında bkz. Briggs, 381-382. Ayrıca eklemek gerekir ki bu ihtimalde söz konusu şirket *forum non conveniens* itirazında bulunarak İngiliz mahkemelerinin yargılamayı bekletmesini talep edebilir. *Forum non conveniens* hakkındaki açıklamalara aşağıda “İngiliz Mahkemesinin Davanın Görülmesi İçin Uygun Mahkeme Olması” başlığı altında yer verilmiştir.

60 OJSC Oil Co Yuğaneftv Abramovich [2008] EWHC 2613 (Comm), [490]; Witted v Galbraith [1893] 1 QB 577, 579; Multinational Gas & Petrochemical Co v Multinational Gas & Petrochemical Services Ltd [1983]

Ch. 258, 274; Golden Ocean Assurance Ltd v Martin [1990] 2 Lloyd’s Rep 215, 222; AK Investment CJSC v Kyrgyz Mobil Tel Ltd, supra note 45, [76]-[87]. Ayrıca, bu konu hakkında bkz. Briggs (n 59) 472-473.

esasına uygulanacak hukukun belirlenmesi ve bu kapsamda özen yükümlülüğü (*duty of care*) doktrini gündeme gelmektedir.⁶¹

Duty of care doktrini, davacının uğrayabileceği öngörülebilir zararı önlemek yönünde davalının özen gösterme yükümlülüğünü meydana getiren durum ve ilişkileri ifade eder.⁶² Söz konusu özen yükümlülüğünün ihlali bir haksız fiil sorumluluğu doğurur. Dolayısıyla, çok uluslu şirketler bakımından bu doktrin, hâkim şirketin bağlı şirketinin çalışanlarına veya bağlı şirketin bulunduğu bölgenin yerel halkına yönelik bir özen yükümlülüğü bulunup bulunmadığının tespiti kapsamında önem arz eder. Hâkim şirketin özen yükümlülüğünün incelenmesi için her bir maddi olay üzerinde ayrı bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.⁶³ Hâkim şirketin özen yükümlülüğü değerlendirilirken esas olarak meydana gelen zararın hâkim şirket tarafından öngörülebilir olup olmadığı, hâkim şirket ve bağlı şirket arasındaki yakınlık ve hâkim şirket üzerinde yetki tesis edilebilmesi kapsamında özen yükümlülüğüne başvurulmasının makul ve adil olup olmadığı gibi unsurlar incelenmektedir.⁶⁴ İngiliz hukukunda hâkim şirketin bağlı şirketin çalışanlarının veya bağlı şirketin bulunduğu bölgenin yerel halkının bu şirketin faaliyetlerinden ötürü uğradığı öngörülebilir zararı önleme yönündeki özen yükümlülüğünün⁶⁵ doğmasına sebep olabilecek yakınlık (*proximity*) mahkeme içtihatları ışığında yorumlanmaktadır.⁶⁶

Doktrinde İngiliz mahkeme kararlarında dikkate alınan yakınlık kriterinin değerlendirilmesinde iki yaklaşım bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁷ Buna göre, “klasik yaklaşım” olarak da anılmakta olan ve hâkim şirketin özen yükümlülüğünün bulunduğu ilk durum, bağlı şirketin karar alma yönünde iradesinin bulunmadığı veya çok kısıtlı bir iradesinin bulunduğu; haksız fiili işleyen bağlı şirketin tüm kurumsal karar süreçlerinin hâkim şirket tarafından tamamen kontrol altında tutulduğu durumdur.⁶⁸ Bu duruma dayanılarak özen yükümlülüğünün varlığının tespitine uygulamada

61 Bu çalışmanın konusu İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi ile sınırlı olduğundan uygulanacak hukuka ilişkin detaylı bir inceleme yapılmamıştır. Aşağıda, *Vedanta* ve *Okpabi* kararları incelenirken mahkemenin tespit ettiği uygulanacak hukuk ve bu bakımdan *duty of care* doktrininin gündeme gelmesinin sebebine İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisine ilişkin açıklamalar kapsamında gerekli olduğu ölçüde değinilecektir.

62 Claire Bright/Axel Marx/Nina Pineau/Jan Wouters, *Toward a Corporate Duty for Lead Companies to Respect Human Rights in Their Global Value Chains?*, *Business and Politics* 2020 22(4) 667, 674.

63 Aristova (n 10) 7; Dailia Palombo, ‘The Duty of Care of the Parent Company’: A Comparison Between French Law, UK Precedents and the Swiss Proposals’ (2019) 4 *Business and Human Rights Journal* 265, 272. Örneğin, *Thompson v The Renwick Group plc* [2014] ECWA Civ 635, 13 May 2014 kararında bağlı şirketin müdürünün hâkim şirket tarafından atanıyor olmasının bu yakınlık kriterini sağlamak için yeterli olmadığına karar verilmiştir (para.24-39); ayrıca bkz. *Weller and Patoy* (n 25) 404. Karara için bkz. <<https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2014/635.html>> Erişim Tarihi 1 February 2021.

64 *Caparo Industries plc v Dickman* [1990] 2 AC 605; *Rooney* (n 8) 158; *Aristova* (n 10) 7.

65 *Bright et. al.* 674-675.

66 Hâkim şirket ile bağlı şirket arasındaki yakınlık (*proximity*) kriteri incelemesine ilişkin önem arz eden kararlardan biri *Chandler v Cape Plc* [2012] ECWA Civ 525, 25 April 2012 kararıdır. Kararda yakınlık kriteri kapsamında dikkate alınan dört faktör üzerinden bir inceleme yapılmıştır; bkz. *Chandler* (n 64) 71. Bu inceleme hakkında ayrıca bkz. bkz. *Weller and Patoy* (n 25) 404.

67 *Sheldom Leader*, ‘Parent Company Liability and Social Accountability: Innovation from the United Kingdom’ in *Amine Ghenim, Charley Hannoun, Patrick Henriot, Elsa Peskine, Fiodor Rilov and Stephane Vernac* (eds), *Groupes des Societe et Droit du Travail.*, (Daloz 2019) 123.

68 *Leader* (n 67) 114.

sıklıkla rastlanılmamakta; zira bu ihtimalde hâkim şirketin özen yükümlülüğünün doğabilmesi için hâkim şirketin bağlı şirketin kararları üzerinde doğrudan kontrolünün olması gerekmekte olup, bu durumun davacılar tarafından davanın henüz esasına girilmediği yetki tesis aşamasında kanıtlanması oldukça güç olabilmektedir.⁶⁹ Hâkim şirketin özen yükümlülüğünün doğmasına sebep olabilecek bir diğer durum ise “yeni yaklaşım” olarak da anılan hâkim şirketin bağlı şirket üzerinde denetim yapmış olması beklentisini oluşturan özel bir ilişkinin varlığı durumudur.⁷⁰ Örneğin, hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetlerini denetleyeceği yönünde gönüllü taahhütler içeren grup şirketleri politikaları bu kapsamda değerlendirilerek hâkim şirketin bağlı şirketin meydana getirdiği zararı önleme yönünde bir özen yükümlülüğü olduğu sonucunu doğurabilecektir.⁷¹ Bu anlamda, özen yükümlülüğü çerçevesinde hâkim şirket ve bağlı şirket arasındaki ilişkide bağlı şirketin kararlarının tamamen hâkim şirketin kontrolünde olması aranmamaktadır.⁷²

Sonuç olarak, İngiliz mahkemesi Uygulama Talimatı 6B m.3.1.3 uyarınca, esasen bağlı şirketin faaliyetlerinden zarar gören davacı ile hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunup bulunmadığına karar verebilmek için özen yükümlülüğü kapsamında bir incelemede bulunabilmektedir. Bu inceleme neticesinde davacı ve hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunduğu yönünde karar verildiği takdirde, bu kez davacının İngiliz mahkemeleri yetki alanı dışındaki bağlı şirkete yönelik iddialarının değerlendirilmesi aşamasına geçilir.

2. Davacının İngiliz Mahkemelerinin Yetki Alanı Dışındaki Davalıya Yönelik İddialarında Makul Olasılıkla Haklı Çıkacak Olması

Medeni Usul Kuralları m.6.37 uyarınca, İngiliz mahkemelerinin yargı çevresi dışındaki kişiye dava evrakının tebliğ edilebilmesi için aranan ikinci şarta göre, davacının İngiliz mahkemesi yetki alanı dışındaki davalıya yönelik iddialarında makul olasılıkla haklı çıkacak olması yönünde hâkimin kanaat getirmesi gerekir. Örneğin, Zambiya merkezli bağlı şirkete İngiliz mahkemeleri önünde dava açıldığında, bu şart çerçevesinde İngiliz mahkemesi davacıların Zambiya merkezli şirkete karşı yönelttikleri iddiaların başarılı olması olasılığını tartacak ve davacıların haklı bulunması ihtimalinin makul derecede olduğuna kanaat getirmesi halinde bu şart gerçekleşmiş sayılacaktır.

İngiliz kanun koyucusunun davalının haklı olduğunun tespiti konusunda böyle bir şart öngörmesinin ardında yer alan sebeplerden biri tebligata izin verilmesi halinde

69 Bright et. al. 675. Örneğin, aşağıda da detaylıca incelenen *Okpabi* davasında, AAA& Others v Unilever PLC and Unilever Tea Kenya Limited [2018] ECWA Civ 1532 kararında hâkim şirketin özen yükümlülüğü kapsamında yakınlık kriteri bu yaklaşımda kapsamında ele alınabilecek şekilde oldukça sınırlı bir yorum getirilerek uygulanmıştır.

70 Leader (n 67) 115.

71 Leader (n 67) 115. Ayrıca, aşağıda inceleneceği üzere Yüksek Mahkeme'nin *Vedanta* (n 12) kararında ve *Okpabi* kararlarında (n 13) hâkim şirketin özen yükümlülüğü kapsamında bu yönde bir inceleme yapılmıştır.

72 Örneğin, *Chandler v Cape* [2012] EWCA Civ 525 kararında hâkim şirketin özen yükümlülüğü incelemesinin bu yöndeki bir yaklaşım kapsamında olduğu söylenebilir; Bright et. al. 676.

farklı bir yargı çevresinde bulunan davalının oldukça masraflı ve zahmetli bir durum olan İngiliz mahkemeleri önünde savunma yapmakla karşı karşıya kalacak olması gözetilerek davalıya adil davranılması amacıdır⁷³. Bu anlamda amaç mesnetsiz iddiaların önüne geçmek olup, yalnızca iddialarının başarılı olması makul görülen davacılara İngiliz mahkemeleri yetki alanı dışındaki davalıya tebligat yapılması izni verilmesi istenmektedir. Davacının iddialarının haklılığı elbette İngiliz mahkemelerinin yetkili olduğuna karar vermesi halinde esasa ilişkin yapılacak olan inceleme sonucunda ortaya konacaktır.⁷⁴ Öte yandan, Medeni Usul Hukuku Kuralları m.6.37 çerçevesinde aranan bu şart sebebiyle davacının uygulanacak hukuku tespit edip bu hukuk uyarınca iddialarının haklı çıkma ihtimalinin makul derecede olacağını henüz yetkiye ilişkin incelemenin yapıldığı aşamada kanıtlaması gerekecektir⁷⁵ ki uygulanacak hukukun tespiti çetrefilli bir hukuki mesele olarak davacının önünde bir engel oluşturabilir.⁷⁶ Ayrıca eklemek gerekir ki, *Seaconsar*⁷⁷ kararında da ortaya konulduğu üzere davacı haklılığı yönünde hâkim nezdinde makul derecede bir kanaat oluşturmaya çalışırken, İngiliz mahkemelerinin *forum conveniens* -yani, davanın görülmesi bakımından uygun mahkeme olacağı- iddiasına dayanamayacaktır.⁷⁸ Her ne kadar, İngiliz yargı çevresi dışındaki davalıya karşı İngiliz mahkemeleri önünde dava açabilmenin üçüncü şartı davanın görülmesi için İngiliz mahkemelerinin uygun mahkeme olduğu yönünde mahkemenin kâni olması şartı olsa da bu şart diğer şartlardan ayrı olarak değerlendirilecektir.⁷⁹

3. İngiliz Mahkemesinin Davanın Görülmesi İçin Uygun Mahkeme Olması

Medeni Usul Kuralları m.6.37 uyarınca, İngiliz mahkemelerinin yargı çevresi dışındaki kişiye dava evrakının tebliğ edilebilmesi için aranan şartlardan sonuncusu İngiliz mahkemelerinin davanın görülmesi için uygun mahkeme olduğu yönünde hâkimin tatmin olmasıdır. Bu şart mahkemece *forum non conveniens* doktrini kapsamında incelenen unsurlar üzerinden bir inceleme yapılmasını gerektirmektedir.⁸⁰

73 Joanna Perkins, 'A Good Arguable Case about What?' (1994) 53(2) The Cambridge Law Journal 244, 245.

74 ibid 245.

75 Örneğin, *Metall und Rohstoff AG v Donaldson Lufkin & Jenrette Inc.* [1990] 1 Q.B. 39 kararında İngiliz Temyiz Mahkemesi bu yönde bir değerlendirme yapmıştır.

76 Perkins (n 73) 245.

77 *Seaconsar Far East Ltd v Bank Markazi Jomhuri Islami Iran* [1994] 1 AC 438

78 Perkins (n 73) 245.

79 ibid 246.

80 Ardavan Arzandeh, *Forum (Non) Conveniens in England: Past, Present, and Future*, Bloomsbury Publishing, 2018, 79-83. Ayrıca, doktrinde Briggs, burada her ne kadar *forum non conveniens* doktrini ışığında bir inceleme yapılacak ise de esasen *Spilada* testinde olduğu gibi birbirinden ayrı iki aşamadan söz edilmesinin tam anlamıyla doğru olmayacağı, zira mahkemenin gerek olaydaki veriler gerekse adaletin gereği kapsamında bütünsel bir değerlendirme yaparak İngiliz mahkemelerinin söz konusu davayı görmekte elverişli mahkeme olup olmadığı hakkında mahkemenin tek bir soru üzerinden bir inceleme yapacağını belirtir; bkz. Briggs (n 59) 504.

Temeli İskoç Hukukuna dayanan⁸¹ *forum non conveniens* doktrininin bugün uygulanan şekliyle temel ilkeleri İngiliz Lordlar Kamarası'nın 1986 tarihli *Spiliada Maritime Corporation v. Cansulex Ltd.*⁸² (*Spiliada*) kararı ile ortaya konmuştur.⁸³ Buna göre, mahkeme tarafından kabul edilmesi halinde yargılamanın bekletilmesi sonucunu doğuracak olan ve davacı tarafından ileri sürülecek *forum non conveniens* itirazı kapsamında mahkemenin iki aşamalı bir inceleme yapması gerekir.⁸⁴ Buna göre, taraflar arasında geçerli bir yetki anlaşmasının bulunmadığı durumlarda, İngiliz mahkemelerinin yetkisine itiraz eden davalı, ilk olarak söz konusu uyuşmazlığı görmekte yetkili olan⁸⁵ ve İngiliz mahkemelerine nazaran açıkça daha uygun, daha elverişli (*appropriate*) bir başka mahkemenin bulunduğunu kanıtlamak zorundadır.⁸⁶ Bu aşama *Spiliada* testinin, dolayısıyla *forum non conveniens* doktrininin uygulanmasının ilk aşamasını oluşturmaktadır.⁸⁷ *Forum non conveniens* doktrini incelemesinin ilk aşamasında davanın taraflarının bağlantılı olduğu ülkeler (örneğin tarafların ikamet ettiği yerler, şirketler söz konusu ise merkezlerinin bulunduğu yer), davaya konu olan olayı meydana getiren unsurların ilgili ülkeler ile bağlantıları (örneğin, tarafların yerleşim yerinin aynı ülkede bulunması⁸⁸, haksız fiile ilişkin davalarda haksız fiilin meydana geldiği yer⁸⁹, delil olarak başvurulacak evrakların veya şahitlerin bulunduğu yer⁹⁰), uyuşmazlığın esasına uygulanacak hukuk⁹¹, derdestlik ihtimali⁹² gibi pek çok etken göz önünde bulundurulabilir. Bu aşamada, hâkim olaya ilişkin unsurların tamamını gözetererek, bütünsel bir değerlendirme yapmak suretiyle karar verilecektir.⁹³

81 Briggs (n 59) 397 fn. 117, Arzandeh (n 77) 25; Erwin Spiro, 'Forum non conveniens', The Comparative and International Law Journal of Southern Africa, 1980, Vol. 13, No. 3, 333, 333-339. Forum non conveniens doktrinin ortaya çıkışı hakkında ayrıca bkz. Sedat Sirmen, 'Uluslararası Havaçılık Davalarında Forum Non Conveniens Doktrininin Uygulanmasında Emsal Karar: Piper Aircraft Co. v Reyno Davası' (2014) 63(1) AÜHFD 199, 202.

82 *Spiliada Maritime Corp v Cansulex Ltd* [1987] AC 460.

83 Briggs (n 59) 398; Arzandeh (n 77) 2.

84 Briggs (n 59) 399; Arzandeh (n 77) 74.

85 Briggs (n 59) 402.

86 ibid 399.

87 ibid 399.

88 ibid, 406.

89 ibid, 407; ancak, haksız fiilin meydana getiren vakıaların birden çok ülke ile ilişkili olduğu durumlarda bu unsurun dikkate alınma ihtimali daha düşüktür; bu durumda haksız fiilin meydana geldiği yer dikkate alınmayabilir; bkz. *The Albaforth* [1984] 2 Lloyd's Rep 91; *Berezovsky v Michaels* [2000] 1 WLR 1004; *VTB Capital plc v Nutriek International Corp* [2013] UKSC 5, [2013] 2 AC 337; Briggs (n 59) 407.

90 Özellikle şahitlerin sözlü ifadelerine başvurulmasının gerektiği durumlarda bu faktörün dikkate alınması ihtimali artmaktadır; bkz. Briggs (n 59) 407.

91 Esasa uygulanacak hukukun İngiliz hukuku olmaması her zaman İngiltere mahkemelerinin uyuşmazlığın çözümünde elverişli mahkeme olmadığı anlamına gelmeyebilecektir; uygulanacak hukukun göz önünde bulundurulduğu bir dava için bkz. *Trendtex Trading Corp v Credit Suisse* [1982] AC 679; bkz. Briggs (n 59) 408-409.

92 Davacının yabancı bir mahkemede tarafları, konusu ve sebebi aynı olan bir dava açmış olması, özellikle dava konusunun hukuki veya maddi olay bakımından karmaşık olduğu davalarda halihazırda bu davayı görmekte olan mahkemenin daha uygun mahkeme olabileceği fikrinden hareketle *forum non conveniens* itirazı incelemesinde dikkate alınabilir; *Australian Commercial Research & Development Ltd v ANZ McCaughan Merchant Bank Ltd* [1989] 3 All ER 65; bkz. Briggs (n 59) 410-411. İngiliz hukukunda paralel davalar ve *forum non conveniens* ilişkisi bakımından ayrıca bkz. Gülüm Bayraktaroglu Özçelik, *Milletlerarası Usul Hukukunda Paralel Davalar*, (Yetkin Yayınları 2016), 87-92.

93 Briggs (n 59) 411-413.

İngiliz mahkemesi davalının iddiasını anılan unsurları gözeterek *prima facie* haklı görür ve daha elverişli bir başka mahkemenin bulunduğu kanaat getirirse bu kez *Spiliada* testinin ikinci aşamasına geçilir. Bu aşamada, uyumsuzluğu görmekte yetkisi bulunan ve İngiliz mahkemelerine nazaran açıkça daha uygun/elverişli bir başka mahkemenin bulunmakta olduğu davalı tarafından ortaya konmuştur. Ancak bu kez davacı yargılamanın bekletilmesinin (*stay of proceedings*) adil olmayacağını ispat ederek İngiliz mahkemesinin yargılamaya devam etmesini sağlayabilir.⁹⁴ Bunun için davacının adaletin gereklerinin davanın İngiliz mahkemelerinde görülmesini gerekli kıldığını ispatlaması gerekir.⁹⁵ Bu kapsamda, İngiliz mahkemelerince dikkate alınan durumlardan bazıları şöyledir: davacının yabancı mahkemede adil yargılanma hakkından yoksun olacak olması⁹⁶, davacının yabancı mahkemede adli yardım imkânından yoksun olacak olması ve bu bakımdan yabancı mahkemede dava açamayacakken İngiltere’de adli yardım imkânından yararlanabilecek olması⁹⁷ veya İngiliz mahkemelerinde topluluk davası olarak görülebilecek bir davanın yabancı mahkemede bu yönde bir usuli düzenleme olmadığı için topluluk davası şeklinde görülemeyecek olması⁹⁸. Öte yandan, davacının İngiliz mahkemelerinde iddialarını savunmakta maddi hukuk bakımından daha avantajlı konumda olacak olmasının, bu anlamda İngiliz mahkemeleri önünde davayı kazanma ihtimalinin daha yüksek olmasının adaletin gereğinin sağlanması bakımından İngiliz mahkemelerinin yargılamaya devam etmesi kararı vermesinde dikkate alınmaması gerekir.⁹⁹ Ayrıca, davacının İngiliz mahkemelerinde uygulanacak hukuk sebebiyle yabancı mahkemeye kıyasla daha yüksek bir tazminat alabilecek olması da ikinci aşamada *forum non conveniens* doktrininin uygulanmasını engellemek için kural olarak yeterli sebebi oluşturmamalıdır.¹⁰⁰

Forum non conveniens doktrininin uygulaması bakımından önemle belirtmek gerekir ki *Owusu*¹⁰¹ kararı ile ortaya konduğu üzere idare merkezi AB üyesi bir devlette bulunan ve bu bakımdan Brüksel I Bis Tüzüğü m.4 uyarınca üye devletin yetkisinin doğduğu uyumsuzluklarda *forum non conveniens* doktrini dikkate alınmamaktadır.¹⁰² Dolayısıyla, 30 Aralık 2020 tarihine dek açılmış olan davalar bakımından¹⁰³ davalı şirketin idare merkezinin AB sınırları içinde olup olmadığı ayrımı üzerinden “*forum*

94 Briggs (n 59) 413.

95 ibid.

96 ibid 421.

97 *Connelly v RTZ Corp plc* [1998] AC 845, 29; *Lubbe v Cape plc* [2000] 1 WLR 1545, 18.

98 *Lubbe* (n 124) 30.

99 Briggs (n 59) 420.

100 Briggs (n 59) 418.

101 *Owusu v Jackson* [2005] ECR I-1383.

102 Briggs (n 59) 352; Gilles Cuniberti, ‘Forum Non Conveniens and the Brussels Convention’ (2005) 54(4) The International and Comparative Law Quarterly, 973, 973; Jonathan Harris, ‘Stays of Proceedings and the Brussels Convention’ (2005) 54(4) The International and Comparative Law Quarterly 933, 933.

103 Birleşik Krallık’ın AB’ye tam üyelikten çıkması ve buna bağlı olarak İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisine ilişkin açıklamalar için bkz. yukarıda dipnot (n 55).

non conveniens” doktrinin uygulama alanı farklılık göstermektedir. Eklemek gerekir ki, *Owusu* kararı öncesinde de bu konuya ilişkin olarak 1992 tarihinde İngiliz Temyiz Mahkemesince verilen *Re Harrods (Buenos Aires) Ltd.*¹⁰⁴ kararında, *forum non conveniens* doktrinin uygulanması ile -o dönemde uygulanmakta olan- Brüksel Konvansiyonu’na taraf olmayan üçüncü bir devlet mahkemesi lehine yetkisizlik kararı verilmesi, Brüksel rejimine aykırı bulunmamıştır.¹⁰⁵ Ancak önemle eklemek gerekir ki, Birleşik Krallık’ın AB tam üyeliğinden ayrılmasının ve geçiş döneminin 30 Aralık 2020’de sona ermesinin ardından¹⁰⁶ İngiltere’de bulunan hâkim şirket de *forum non conveniens* itirazında bulunabilmesi ihtimali gündeme gelecektir.

Sonuç olarak, Medeni Usul Kuralları m.6.37 uyarınca, İngiliz mahkemelerinin yargı çevresi dışındaki kişiye dava evrakının tebliğ edilebilmesi için aranan şartlardan sonuncusu olan İngiliz mahkemelerinin davanın görülmesi için uygun mahkeme olup olmadığı yukarıda anılan unsurlar kapsamında yapılacak inceleme sonucu belirlenecektir.

IV. Medeni Usul Kuralları Çerçevesinde İngiliz Mahkeme Kararları

Merkezi İngiltere’de bulunan hâkim şirket ile onun AB üyesi olmayan üçüncü bir ülkede tescil edilmiş bağlı şirket(ler)ine karşı, bağlı şirketin faaliyetlerinden zarar görenlerin açacağı haksız fiile dayalı davalarda İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisine ilişkin kurallara yukarıda yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu kuralların uygulandığı oldukça güncel olan ve çok uluslu şirketlerin haksız fiil sorumluluğu kapsamında da önem arz eden *Vedanta v Lungowe* ve *Okapi v Shell* kararları incelenecektir.

1. *Vedanta v Lungowe* Kararı

*Vedanta v Lungowe*¹⁰⁷ kararı çok uluslu şirketlerin çevrenin kirlenmesinden doğan zararlardan haksız fiile dayalı olarak sorumlu tutulduğu ve yukarıda açıklanan İngiliz milletlerarası usul hukuku kurallarının uygulandığı davalara örnek teşkil etmesi bakımından önem arz etmektedir. Karara konu olayda, Zambiya’nın Chingola bölgesinde bulunan Nchanga bakır madeninin yaymakta olduğu zararlı atıklar özellikle bölgede yaşayan yoksul halkın sulama, içme suyu temini gibi temel ihtiyaçları için kullandığı su kaynaklarını kirletmektedir.¹⁰⁸ Nchanga bakır madeninin sahibi Zambiya’da tescil edilmiş *Konkola Copper Mines Plc (KCM)* isimli şirket olup bu şirket *Vedanta Resources Plc (Vedanta)* isimli İngiltere merkezli şirketin bağlı şirketi

104 *Re Harrods (Buenos Aires) Ltd* [1992] Ch 72.

105 Briggs (n 59) 55-56; Aristova (n 10) 11.

106 Birleşik Krallık’ın AB’ye tam üyelikten çıkması ve buna bağlı olarak İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisine ilişkin açıklamalar için bkz. yukarıda dipnot (n 55).

107 *Vedanta* (n 12).

108 *Vedanta* (n 12) 1.

konumundadır.¹⁰⁹ *Vedanta*, *KCM*'nin hisselerinin % 80'ine sahip olup, *KCM*'nin hisselerinin geri kalan % 20'sinin çoğunun sahibi Zambiya hükümetine ait bir başka şirkettir.¹¹⁰

2015 yılında 1826 kişiden oluşan bir grup Zambiya vatandaşı, söz konusu bakır madenin sebep olduğunu iddia ettikleri çevre zararına bağlı olarak hem madeni işleten Zambiya merkezli bağlı şirket *KCM* hem de *KCM*'nin madencilik faaliyetleri üzerindeki kontrolü sebebiyle hâkim şirket *Vedanta*'ya karşı haksız fiile dayalı tazminat talebiyle dava açmıştır.¹¹¹ Davayı gören ilk derece mahkemesi (*High Court*), İngiliz mahkemelerinin hem *KCM*'ye hem de *Vedanta*'ya karşı açılan dava bakımından yetkili bulunduğu karar vermiştir. Ancak, kararın temyizi üzerine uyuşmazlık Temyiz Mahkemesi'nin önüne taşınmıştır. Temyiz Mahkemesi (*Court of Appeal*)¹¹² ve ardından Yüksek Mahkeme (*Supreme Court*)¹¹³ ilk derece mahkemesinin (*High Court*) vardığı sonuç ile aynı yönde olmak üzere, ancak daha başka gerekçelerle İngiliz mahkemelerinin söz konusu ihtilaf bakımından yetkili olduğuna hükmetmiştir.

Yüksek Mahkeme kararında, merkezi İngiltere'de bulunan *Vedanta* üzerinde Brüksel Tüzüğü m.4'de dayanarak yetkisinin bulunduğunu tespit etmiş¹¹⁴; ardından yukarıda da açıklandığı gibi Uygulama Talimatı 6B m.3.1 kapsamında¹¹⁵ Zambiya merkezli *KCM* ve *Vedanta* arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunup bulunmadığını tespit edebilmek için *Vedanta*'nın bağlı şirketinin faaliyetleri üzerinde bir özen yükümlülüğünün ihlalinin söz konusu olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda Yüksek Mahkeme, *duty of care* doktrini çerçevesinde¹¹⁶ bir incelemede bulunmuştur. Yüksek Mahkeme kararında hâkim şirket *Vedanta*'nın grup şirketlerini kapsayacak şekilde kabul ettiği olduğu çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğe ilişkin standartlardan hareketle *KCM*'nin faaliyetleri üzerinde özen yükümlülüğünün doğmuş olduğuna; dolayısıyla bağlı şirketin faaliyetlerinden zarar gören davacılar ile *Vedanta* arasında yargılanması

109 *Vedanta* (n 12) 1-2.

110 *Vedanta* (n 12) 2.

111 *Dominic Liswaniso Lungowe & Others v Vedanta Resources Plc & Konkola Copper Mines Plc* [2016] High Court of England and Wales 975 (Technology and Construction Court). İlk derece mahkemesinin kararı için bkz. <<https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/TCC/2016/975.html>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

112 *Lungowe and Others v Vedanta Resources Plc and Another* [2017] EWCA Civ 1528. Temyiz mahkemesinin kararı için bkz. <<https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2017/1528.html>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

113 *Vedanta* (n 12).

114 *Vedanta* Brüksel I Bis Tüzüğü m.4 ile yetki tesis edilmesine Tüzük kurallarının suiistimal edildiği iddiası ile karşı çıkmış ve *forum non conveniens* iddiasında bulunmuşsa da Yüksek Mahkeme bu iddiaları haklı görmemiş; *Owusu* (n 101) kararına atf yaparak Brüksel I bis Tüzüğü kapsamında yetki tesis eden İngiliz mahkemesinin uyuşmazlığı görmekte daha elverişli bir mahkeme bulunduğundan bahisle yargılamayı beklemeyeceğine hükmetmiştir; bkz. *Vedanta* (n 12) 88.

115 *Vedanta* (n 12) 20.

116 Yüksek mahkemenin bu noktada İngiliz *duty of care* doktrinin uygulanmasının sebebi bir müşterek hukuk (*common law*) doktrini olan *duty of care* doktrininin uyuşmazlığa uygulanacak hukuk olan Zambiya hukukunda İngiliz hukuku ile aynı biçimde kabul görmüş olmasıdır; bkz. *Lungowe* (n 104) 106-107.

gereken gerçek bir uyumsuzluk bulunduğu karar vermiştir.¹¹⁷ Yüksek Mahkeme, *duty of care* doktrini çerçevesinde yaptığı incelemesinde özellikle hâkim şirket *Vedanta*'nın yayınlamış olduğu raporlara atıf yapmış¹¹⁸ (*Embedding Sustainability Report*) bu raporlar uyarınca *Vedanta*'nın yönetim kurulunun bağlı şirketlerinin özellikle suya atık boşaltmaları ve bakır madeninden doğabilecek diğer sorunları gözetmek bakımından sorumlu olmayı üstlendiğine dikkat çekmiştir.¹¹⁹

Yüksek Mahkeme yetkiye ilişkin incelemesindeki son basamakta ise İngiliz mahkemelerinin davanın görülmesi için uygun mahkeme olup olmadığı şartını incelemiştir. Esasen *forum non conveniens* doktrininin uygulanması gereken bu incelemede Yüksek Mahkeme her ne kadar İngiliz mahkemelerinin davanın görülmesi için elverişli mahkeme olmadığına, Zambiya mahkemelerinin olay ile daha sıkı ilişkili olduğuna karar vermişse de¹²⁰ davanın Zambiya'da görülmesi halinde adaletin gereğinin sağlanamayacağından hareketle İngiliz mahkemelerinin yargılamaya devam etmesinin uygun olacağı sonucuna varmıştır.¹²¹

Yüksek Mahkeme davanın Zambiya'da görülmesi halinde adaletin gereğinin sağlanamayacağı sonucuna varırken yaptığı incelemede Zambiya mahkemelerinde daha önce görülmüş, çevrenin kirletilmesine dayalı tazminat taleplerine ilişkin benzer iki davaya¹²² yer vermiştir. Geçmişteki bu davalarda, davacıların Zambiya mahkemelerinde yeterli adli yardımdan yoksun kaldıkları ve söz konusu davalarda esasa ilişkin değerlendirmeler bakımından önem arz eden teknik konularda bilirkişi raporunun elde edilmesi için gereken altyapının Zambiya'daki koşullar çerçevesinde sağlanmadığı göz önünde bulundurulmuştur.¹²³

Yüksek Mahkeme incelemesinde *Lubbe v. Cape* kararına¹²⁴ da değinmiştir.¹²⁵ *Lubbe v. Cape* kararına konu olan olayda özetle, İngiltere merkezli bir hâkim şirketin Güney Afrika'da bulunan bağlı şirketinde çalışan işçiler, bağlı şirketin bölgedeki faaliyetleri

117 *Vedanta* (n 12) 59, 65. Eklemek gerekir ki, davacılar, Vedanta'nın bağlı şirketin faaliyetlerine ilişkin özen yükümlülüğünün yanı sıra Zambiya kanunlarından doğan haksız fiil sorumluluğunun da bulunduğunu iddia etmiş; ancak Temyiz Mahkemesi özen yükümlülüğü üzerinden yaptığı incelemede Vedanta'nın özen yükümlülüğünün bulunduğu karar vermesinin ardından bu iddiayı yetkiye ilişkin bir fark yaratmayacağını gözeterek ayrıca değerlendirmemiştir; *Vedanta* (n 12) 65.

118 *Vedanta* (n 12) 58; Carrie Bradshaw, 'Corporate Liability for Toxic Torts Abroad: Vedanta v Lungowe in the Supreme Court' (2020) 32(1) *Journal of Environmental Law* 139, 143.

119 *Vedanta* (n 12) 58.

120 *Vedanta* (n 12) 87.

121 *Vedanta* (n 12) 102.

122 Yüksek Mahkeme'nin atıf yaptığı söz konusu Zambiya mahkemeleri kararları: *Nyasulu v Konkola Copper Mines plc* [2015] ZMSC 33 ve *Shamilimo v Nitrogen Chemicals of Zambia Ltd* (2007/HP/0725) kararlarıdır; bkz. *Vedanta* (n 12) 94, 100.

123 *Vedanta* (n 12) 101; Yüksek Mahkeme'nin bu karara varırken izlediği gerekçeler için bkz. *Vedanta* (n 12) 89-100. Ayrıca, önemle eklemek gerekir ki İngiliz mahkemelerinin yetkiye ilişkin bu çalışmada incelenen kararının ardından 18 Ocak 2021 tarihinde (*Vedanta Resources Limited v Konkola Copper Mines Plc* sorumlu olduklarını kabul etmemekle beraber) taraflar sulh olmuştur; davacı vekillerinin sulhe ilişkin açıklamasına ilişkin bkz. <<https://www.leighday.co.uk/latest-updates/news/2021-news/legal-claim-by-more-than-2-500-zambian-villagers-in-a-case-against-vedanta-resources-limited/>> Erişim Tarihi 1 February 2021.

124 *Lubbe v Cape plc* [2000] 1 WLR 1545.

125 *Vedanta* (n 12) 93.

kapsamında maruz kaldıkları asbest maddesinden kaynaklanan zararı İngiltere mahkemelerinde dava açarak talep etmiştir.¹²⁶ Dava kapsamında hâkim şirkete yöneltilen talepler bakımından hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetleri üzerindeki özen yükümlülüğü kapsamında haksız fiil sorumluluğuna dayanılmıştır.¹²⁷ *Lubbe v. Cape* kararında Lordlar Kamarası yetkiye ilişkin incelemesinde olay ile daha sıkı ilişkili olan *forum* olarak Güney Afrika Cumhuriyeti mahkemelerini tespit etmiş ise de davacıların Güney Afrika Cumhuriyeti'nde adli yardım imkânından yoksun kalacağından bahisle¹²⁸ adalete erişimin zedelenmemesi için İngiliz mahkemelerinin yetkili olduğuna karar vermiştir.¹²⁹ Zambiya'ya kıyasla çok daha gelişmiş bir yargı teşkilatı ve daha güçlü bir ekonomisi bulunan Güney Afrika Cumhuriyeti bakımından geçmişte *Lubbe v. Cape* kararında adalete erişim açısından bu yönde bir tespit yapılmış olmasından hareketle *Vedanta v Lungowe*¹³⁰ kararında Yüksek Mahkeme, Zambiya mahkemeleri açısından da evleviyetle aynı yönde karar verilmesi gerektiği yönündeki ilk derece mahkemesinin değerlendirmesini¹³¹ uygun bulmuştur.¹³²

*Vedanta v Lungowe*¹³³ kararında Yüksek Mahkeme'nin yetkiye ilişkin olarak Temyiz Mahkemesi ve ilk derece mahkemesi ile aynı sonuca ulaşmış olması karşısında, İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi tesis edilirken hâkim şirketin özen yükümlülüğü çerçevesinde daha geniş bir yorum yapma imkânı doğduğu söylenebilir.¹³⁴ Zira bu kararlar ile hâkim şirketin gönüllü olarak üstlendiği denetim ve gözetim taahhütlerinin, bağlı şirket üzerinde özen yükümlülüğü doğurabileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Nitekim *Okbapi v Shell*¹³⁵ kararında da benzer iddialar kapsamında İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisi incelenmiş, bu kapsamda grup şirketlerinde hâkim şirketin özen yükümlülüğünü doğuran unsurlar tartışılmış ve *Vedanta v Lungowe*¹³⁶ kararı bu tartışmalar kapsamında önemli bir rol oynamıştır.

2. *Okbapi v Shell* kararı

*Okbapi v Shell*¹³⁷ kararına konu olan olayda, Nijerya vatandaşı olan davacılar İngiltere merkezli *Royal Dutch Shell (RDS)* şirketi ve bu şirketin Nijerya'da tescil edilmiş ve burada faaliyet gösteren bağlı şirketi *Shell Petroleum Development*

126 Karara konu olan olaya ve davacıların taleplerine ilişkin olarak bkz. *Lubbe* (n 124) 1-15.

127 *Lubbe* (n 124) 6.

128 *Lubbe* (n 124) 30.

129 *Lubbe* (n 124) 36.

130 *Vedanta* (n 12).

131 *Lungowe v Vedanta* (n 111) 175.

132 *Vedanta* (n 12) 93.

133 *Vedanta* (n 12).

134 Varvastian and Kalunga (n 2) 329.

135 *Okbapi* (n 13).

136 *Vedanta* (n 12).

137 *Okbapi* (n 13).

Company of Nigeria Ltd (SPDC) şirketine karşı İngiliz mahkemelerinde dava açmıştır.¹³⁸ Davacılar¹³⁹, *SPDC*'ye ait boru hattından sızan petrolün yarattığı ekonomik hasar ve çevre hasarından doğan zararlarının tazminini şirketlerin haksız fiil türü olan ihmale (*negligence*) dayalı olarak hem ihtiyati tedbir hem de tazminat talebinde bulunmuşlardır.¹⁴⁰ Davacılar hâkim şirket *RDS*'nin bağlı şirketi *SPDC*'nin faaliyetleri üzerindeki özen yükümlülüğüne aykırı davrandığı gerekçesi ile sorumlu olduğunu¹⁴¹; bağlı şirket *SPDC*'nin ise boru hattının yürütücüsü ve lisans hakkı sahibi olarak meydana gelen zarardan Nijerya kanunları uyarınca sorumlu olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴²

Davacılar, İngiliz mahkemelerinin İngiltere merkezli hâkim şirket *RDS* üzerinde Brüksel I Bis Tüzüğü m.4 dolayısı ile yetki tesis etmesi gerektiğini; Nijerya merkezli bağlı şirket *SPDC*'nin ise Uygulama Talimatı 6B m.3.1.3 uyarınca “gerekli ve uygun taraf” olarak davaya davalı olarak katılması gerektiğini, dolayısıyla *SPDC*'ye yönelik talepler bakımından da İngiliz mahkemelerinin yetkili olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁴³ Ancak, davayı ilk derece mahkemesi¹⁴⁴ ve daha sonra Temyiz Mahkemesi¹⁴⁵ davacılar ile İngiltere merkezli *RDS* arasında uyuşmazlığa sebep olacak gerçek bir hukuki mesele bulunmadığına; bu bakımından Uygulama Talimatı 6B'de aranan şartların olayda gerçekleşmediğine hükmederek yetkisizlik kararı vermiştir. Ancak Temyiz Mahkemesinin bu kararı, 23 Haziran 2020 tarihinde Yüksek Mahkeme'ye taşınmıştır.¹⁴⁶ Yüksek Mahkeme ise 12 Şubat 2021 tarihinde verdiği kararında¹⁴⁷ Temyiz Mahkemesi kararını hatalı bularak davacılar ve hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunduğu hükmetmiştir.¹⁴⁸

İngiliz Temyiz Mahkemesi, Nijerya vatandaşı davacılar ve İngiltere merkezli hâkim şirket *RDS* arasında gerçek bir hukuki mesele bulunmadığı yönünde hüküm kurarken, *RDS*'nin Nijerya'daki bağlı şirketinin faaliyetleri dolayısıyla oluşan zarardan sorumlu

138 *Okpabi and others v Royal Dutch Shell Plc and another* [2017] EWHC 89 (TCC). İlk derece mahkemesinin (*High Court*) kararı için bkz. <<https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/TCC/2017/89.html>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

139 Ekleme gerekir ki, *RDS* ve *SPDC*'ye açılmış iki ayrı dava söz konusudur; bunlardan biri Ogale bölgesinde yaşayan Nijerya vatandaşları tarafından hem *RDS* hem de *SPDC*'ye açılmış olan dava; diğeri ise Nijerya'daki “*Bille Kingdom*” bölgesinde yaşayan Nijerya vatandaşları tarafından hem *RDS* hem de *SPDC*'ye açılmış davadır; *Okbapi* (n 138) 2-4. Ancak davalara konu olan uyuşmazlıkların ve taleplerin benzerliği karşısında ilk derece mahkemesi her iki davayı da söz konusu karar altında değerlendirmiştir; bkz. *Okbapi* (n 138) 8.

140 Ogale bölgesinde yaşayan vatandaşların ayrıca ihtiyati tedbir talepleri de bulunmaktadır; *Okbapi* (n 138) 2.

141 *Okbapi* (n 138) 12.

142 *Okbapi* (n 138) 3.

143 *Okbapi* (n 138) 16-17-18.

144 *Okbapi* (n 138) 118-119.

145 *Okpabi v Royal Dutch Shell plc* [2018] EWCA Civ 191. Temyiz Mahkemesi kararı için bkz. <<https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2018/191.html>> Erişim Tarihi 30 January 2021.

146 Temyiz süreci hakkında bkz. <<https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2018-0068.html>> Erişim Tarihi 6 March 2021.

147 *Okpabi* (n 13).

148 *Okpabi* (n 13) 159.

tutulabilmesi bakımından özen yükümlülüğünü incelemiştir¹⁴⁹ ve bu kapsamda *Vedanta v. Lungowe* kararına¹⁵⁰ kıyasla oldukça dar ve sınırlayıcı bir yorum yapmıştır¹⁵¹. Kararda, Temyiz mahkemesi *RDS*'nin zorunlu sağlık ve iş güvenliği konusundaki şirket politikaları; *RDS*'nin bu politikalarda öngörülen standartların uygulamaya konmasındaki gözetim ve denetimi, mühendislik işlemlerine ilişkin öngördüğü sistem; *RDS*'nin *SPDC*'nin faaliyetleri üzerindeki finansal kontrolü ve güvenliğe ilişkin hususların merkezi olarak yürütülmesi unsurlarını göz önünde bulundurmakla beraber¹⁵² bu unsurların *RDS*'nin özen yükümlülüğünü doğurmayacağına karar vermiştir.¹⁵³ Zira söz konusu unsurlar *Shell* şirketler grubundaki bağlı şirketlerin geneline yönelik oluşturulmuş standart politikalar olarak yorumlanmış¹⁵⁴; davacıların *RDS*'nin sorumluluğuna ilişkin atıf yaptığı belgelerin *Shell* grup şirketinin merkezi politikalarını içeren dokümanlardan alıntılanan kısa açıklamalar olduğu belirtilmiştir¹⁵⁵ ve bu bakımdan hâkim şirketin özen yükümlülüğüne ilişkin yeterli delilin ortaya konulmadığı sonucuna varılmıştır.¹⁵⁶ Yüksek Mahkeme ayrıca, *RDS*'nin *SPDC* şirketinde doğrudan pay sahibi olmadığını, Nijerya'da bir işlem veya faaliyetinin bulunmadığı gibi Nijerya'da bir ortak girişim anlaşmasına taraf olmak suretiyle de faaliyette bulunmadığını göz önünde bulundurmıştır.¹⁵⁷

Sonuç olarak Temyiz Mahkemesi kararı incelendiğinde hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetleri üzerinde özen yükümlülüğünün doğabilmesi için hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetleri ve kararları üzerinde aktif ve etkin kontrolünün (*material control*)¹⁵⁸ bulunmasını gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.¹⁵⁹ Temyiz Mahkemesi'nin, davacılar ve hâkim şirket arasında gerçek bir uyumsuzluk bulunmadığına karar vermesi¹⁶⁰ nedeniyle Uygulama Direktifi 6B kapsamındaki diğer incelemelerin yapılmasına yer olmamıştır. Temyiz mahkemesinin bu kararı doktrinde eleştirilmiş¹⁶¹; henüz yetki tesis edilmesi aşamasındayken hâkim şirketin bağlı şirkete yönelik özen yükümlülüğünün bu denli sınırlayıcı bir yorum getirilerek davacının hâkim şirketin aktif kontrolünün ispatlama yükü altında bırakılmasının esasa ilişkin inceleme ve usule ilişkin kuralların arasındaki

149 Kararda, davacılar ile *RDS* arasında karşı gerçek bir uyumsuzluk olup olmadığına ilişkin incelemede, olmadığı *duty of care* doktrininin ele alınmasının sebebi uygulanacak hukuk olarak Roma II Tüzüğü m.7'den hareketle İngiliz hukukunun dikkate alınmış olmasıdır; bkz. *Okpabi v Shell* (n 111) para. 50.

150 *Vedanta* (n 12).

151 *Aristova* (n 10) 16.

152 *Okpabi* (n 145) 90-117.

153 *Okpabi* (n 145) 127, 132.

154 *Okpabi* (n 145) 129.

155 *Okpabi* (n 145) 120.

156 *Okpabi* (n 145) 122, 127, 129.

157 *Okpabi* (n 145) 128.

158 *Okpabi* (n 145) 122.

159 *ibid*; Rooney (n 8) 158.

160 *Okpabi* (n 145) 207-209.

161 *Aristova* (n 10) 17; Palombo, *Duty of Care* (n 63) 286.

farkı bulandırdığı ifade edilmiştir¹⁶². Zira bu aşamada davacıların hâkim şirketin bağlı şirket üzerindeki etkin kontrolünü kanıtlayabilmek için başvurabileceği ispat vasıtaları çok daha sınırlıdır.¹⁶³ Nitekim doktrindeki söz konusu eleştiriler ile paralel olarak, Temyiz Mahkemesi kararının ardından yaklaşık üç yıl sonra 12 Şubat 2021 tarihinde Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin davacılar ve hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunmadığı yönündeki kararını hatalı bulmuştur.¹⁶⁴

Yüksek Mahkeme, henüz esasa ilişkin bir değerlendirmenin yapılmadığı, yetkiye ilişkin bir incelemenin yapıldığı bu aşamada Temyiz Mahkemesi'nin davacılar ve hâkim şirket arasında gerçek bir uyuşmazlık bulunduğunun gösterilmesi bakımından davacı üzerindeki ispat yüküne ilişkin yaptığı değerlendirmeyi gözeterek Temyiz Mahkemesi'nin adeta esasa ilişkin bir “mini-yargılama” (*mini trial*) yaptığına işaret etmiştir.¹⁶⁵ Bu kapsamda, Yüksek Mahkeme, yargılamada henüz *disclosure*¹⁶⁶ aşamasına geçilmemiş olduğuna dikkat çekerek¹⁶⁷ hâkim şirketin özen yükümlülüğüne ilişkin olarak önem arz eden *Shell* grup şirketlerinin faaliyet ve yönetimine ilişkin belgelere davacının *disclosure* aşaması öncesinde erişiminin bulunmadığını vurgulamıştır.¹⁶⁸ Öte yandan, Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi'nin hâkim şirketin özen yükümlülüğünün doğması bakımından aradığı kriterleri de hatalı bulmuştur.¹⁶⁹ Bu kapsamda, Temyiz Mahkemesi'nin grup şirketleri politikalarının tek başına özen yükümlülüğü doğurmayacağı¹⁷⁰; hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetleri ve kararları üzerinde aktif ve etkin kontrolünün bulunmasını gerektiği¹⁷¹ yönündeki yorumunun *Vedanta v Lungowe*¹⁷² kararında izlenen gerekçeler ile çeliştiği sonucuna varmıştır.¹⁷³ Yüksek Mahkeme, hâkim şirketin özen yükümlülüğü hakkında her bir dava özelinde ayrı yorum yapılması gerektiğini; bu bakımından Temyiz Mahkemesi'nin aksine hâkim şirketin özen yükümlülüğünü doğuran sebepler belirlenirken kategorik bir yaklaşımda bulunulmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁴ Bu kapsamda, Yüksek Mahkeme hâkim şirket *RDS*'nin, bağlı şirket *SPDC* üzerindeki özen yükümlülüğünü değerlendirirken

162 Aristova (n 10) 17.

163 ibid.

164 *Okpabi* (n 13) 154, 159.

165 *Okpabi* (n 13) 111-120.

166 “*Disclosure*” bir müşterek hukuk müessesesidir. Buna göre, kanun ya da mahkeme emri gereği tarafların kural olarak dava ile ilgili elindeki bütün bilgileri -kendi aleyhine olabilecek olsa dahi- birbirlerine sunmaları gerekir; Cengiz Topel Çelikoğlu, “Medeni Usul Hukuku Açısından Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplama Yetkisi” (2012) 100 Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 282, 292. İngiliz hukukunda *disclosure* müessesesine ilişkin ilgili hükümler CPR'nin 31. bölümünde yer almaktadır. İngiliz medeni usul hukukunda *disclosure* müessesesi hakkında ayrıca bkz. Adrian Zuckerman, *Zuckerman on Civil Procedure: Principles of Practice*, (3rd edn, Sweet&Maxwell 2013) 718-809.

167 *Okpabi* (n 13) 126-130.

168 *Okpabi* (n 13) 136.

169 *Okpabi* (n 13) 24-25.

170 *Okpabi* (n 145) 127, 132.

171 *Okpabi* (n 145) 122.

172 *Vedanta* (n 12).

173 *Okpabi* (n 13) 143, 146-148

174 *Okpabi* (n 13) 27.

SPDC'nin iddialara konu faaliyetlerini yönetmede *RDS*'nin bir etkisinin bulunup bulunmadığı, *RDS*'nin iş güvenliği ve çevrenin korunması hakkında yayınladığı şirket politikaları ve bu politikalar kapsamında *SPDC*'nin faaliyetlerini denetlemedeki rolü, *RDS*'nin *SPDC* üzerindeki kontrolü ve denetimi gibi unsurları¹⁷⁵ göz önünde bulundurmıştır. Sonuç olarak Yüksek Mahkeme, davacılar ve hâkim şirket *RDS* arasında gerçek bir uyumsuzluk bulunduğuna hükmetmiştir.¹⁷⁶

Yüksek Mahkeme'nin bu yaklaşımı *Vedanta v Lungowe*¹⁷⁷ kararı ile beraber düşünüldüğünde İngiliz hukukunda grup şirketleri politikalarının hâkim şirketin bağlı şirket faaliyetleri üzerindeki özen yükümlülüğünün doğması bakımından dikkate alınabileceği şeklinde anlaşılmaktadır. Son olarak eklemek gerekir ki, Yüksek Mahkeme'nin kararı *RDS* ve *SPDC* üzerinde İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisinin bulunduğu anlamına gelmemektedir; bu yetkinin doğabilmesi için ilk derece mahkemesinin yetkiye ilişkin Uygulama Direktifi 6B kapsamındaki diğer hususları da incelemesi ve bu yönde karar vermesi gerekecektir.

V. Değerlendirme ve Sonuç

Yukarıda detaylıca ele alındığı üzere, İngiliz Medeni Usul Kuralları, bağlı şirketin faaliyetlerinden ötürü zarar görenlere (örneğin, bağlı şirkette çalışan işçiler veya bağlı şirketin faaliyetlerinden zarar gören yerel halkın) haksız fiil sorumluluğuna dayanarak merkezi İngiltere'de bulunan hâkim şirkete ve bağlı şirkete İngiliz mahkemelerinde dava açma imkânı yaratabilmektedir. Ancak, Medeni Usul Kuralları çerçevesinde İngiliz mahkemelerince yapılacak incelemeler ve hukuki değerlendirmeler kapsamında özellikle hâkim şirket ve davacılar arasında gerçek bir hukuki uyumsuzluğun bulunduğu tespit ve *forum non conveniens* itirazı kapsamında davacıların kimi güçlüklerle karşılaşabilmesi olasıdır. Örneğin, hâkim şirketin bağlı şirketin faaliyetleri üzerindeki özen yükümlülüğüne ilişkin yapılan incelemelerin her bir olayın şartları bakımından özel olarak ele alınmasının, İngiltere'de hâkim şirkete ve bağlı şirkete açılan haksız fiile dayalı davaya bakmakta yetkili bir mahkeme bulunup bulunmadığı konusunda öngörülebilirliği zedelediği söylenebilir. Diğer yandan, Birleşik Krallık'ın AB tam üyeliğinden ayrılmasının ardından İngiltere'de bulunan hâkim şirketlerin de İngiliz mahkemeleri nezdinde *forum non conveniens* itirazını ileri sürme ihtimalinin doğması yetki tesisine ilişkin süreci daha karmaşık bir hale getirebilecektir.

Öte yandan, *Vedanta v Lungowe*¹⁷⁸ kararında hâkim şirketin özen yükümlülüğü kapsamında yapılan incelemenin ve İngiltere mahkemelerinin davanın görülmesinde uygun mahkeme olup olmadığına ilişkin yapılan değerlendirmenin çok uluslu şirketlerin

¹⁷⁵ *Okpabi* (n 13) 26.

¹⁷⁶ *Okpabi* (n 13) 154-159.

¹⁷⁷ *Vedanta* (n 12).

¹⁷⁸ *Vedanta* (n 12).

sınır ötesi faaliyetlerinden zarar gören kişiler bakımından umut verici olduğu söylenebilir. Zira Yüksek Mahkeme bu kararında hâkim şirketin özen yükümlülüğünü değerlendirirken bağlı şirkete yönelik olarak ortaya konmuş olan iş sağlığı ve güvenliği ile sürdürülebilirlik politikalarını dikkate alınmıştır. Yine bu kararda, Yüksek Mahkeme'nin, maddi olayın Zambiya ile daha sıkı ilişkili olduğunu tespit etmiş olmasına rağmen davacıların Zambiya mahkemeleri önünde karşılaşacağı güçlükleri göz önünde bulundurarak adaletin gereğinin sağlanması kapsamında yargılamayı bekletememe yönündeki kararı da önem arz etmektedir. Yüksek Mahkeme'nin İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetkisinin bulunduğu yönündeki *Vedanta v Lungowe*¹⁷⁹ kararı sonrası uyuşmazlığa ilişkin esastan inceleme henüz tamamlanmamışken tarafların sulh olduğu¹⁸⁰ da gözetildiğinde, haksız fiile dayalı bu davaların ve İngiliz mahkemelerinin milletlerarası yetki tesisinin ne denli etkili olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, *Okbapi v Shell* kararında Temyiz Mahkemesi'nin¹⁸¹ hâkim şirketin özen yükümlülüğünü incelerken hâkim şirket ve bağlı şirket arasındaki yakınlık ve ilişkiler ağına ilişkin davacıların ortaya koymasını beklediği delillerin, henüz yargılamanın başında davacıları ağır bir ispat yükü altında bıraktığının Yüksek Mahkeme kararında *Vedanta v Lungowe*¹⁸² kararına atıf yapılarak hatalı bulunmuş olması¹⁸³ önemli ve güncel bir gelişmedir.

Devlet merkezli geleneksel uluslararası hukuk yaklaşımı ve devletlerin pozitif yükümlülükleri kapsamında temel hakların yatay etkisinin sınırları karşısında, pek çok hâkim şirketin tescil edilmiş olduğu İngiltere'de mahkemelerin İngiliz yargı çevresi dışındaki davalı üzerinde yetki tesis edebilmesi ve *duty of care* doktrini çerçevesinde hâkim şirketin özen yükümlülüğüne başvurulabilmesi çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinden zarar görenlere İngiliz haksız fiil hukuku çerçevesinde alternatif bir çözüm yolu sunmaktadır. Sonuç olarak, çok uluslu şirketlerin uluslararası hukuk kişiliği ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine ilişkin bağlayıcı uluslararası normlar kabul edilene dek çok uluslu şirketlerin sınır ötesi insan hakları ihlalleri teşkil eden faaliyetlerinden dolayı haksız fiil sorumluluğuna dayanılabilmesi, şirketlerin sınır ötesi faaliyetlerinin denetlenebilmesi kapsamında önemli bir araç teşkil etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

¹⁷⁹ *Vedanta* (n 12).

¹⁸⁰ Tarafların sulh olduğu hakkında bkz. yukarıda dipnot (n 123).

¹⁸¹ *Okbapi* (n 145).

¹⁸² *Vedanta* (n 12).

¹⁸³ *Okbapi* (n 13) 19, 26, 27, 28, 36, 133, 142, 143, 145, 149, 151, 153.

Bibliyografya/Bibliography

- Akgün Tekgün C, 'Brüksel 1 bis Tüzüğü ile Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü Çerçevesinde Kişisel Verilerin İhlaline İlişkin Özel Hukuk Uyuşmazlıklarında Milletlerarası Yetki Kuralları' (2019) 9(1) Hacettepe HFD 232, 242
- Alvarez J E, 'Are Corporations "Subjects" of International Law?' (2011) 9 Santa Clara Journal of International Law, 1
- Aristova E, 'Tort Litigation against Transnational Corporations in the English Courts: The Challenge of Jurisdiction' (2018) 14(2) Utrecht Law Review (Special Issue: Accountability of Multinational Corporations for Human Rights Abuses) 6
- Arslan İ, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Milletlerarası Hukuka Etkisi* (Adalet Yayınevi 2019)
- Arzandeh A, *Forum (Non) Conveniens in England: Past, Present, and Future* (Bloomsbury Publishing 2018)
- Augenstein D and Dziedzic L, 'State Obligations to Regulate and Adjudicate Corporate Activities under the European Convention on Human Rights' (European University Institute Working Paper, 2017/15) <<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/48326>> Erişim Tarihi 30 January 2021
- Ayata Z, 'Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği Üyeliğinden Çıkmasının Rekabet Hukuku ve Uygulaması Bakımından Sonuçları ve Açmazları' (2019) 77 (2) İstanbul Hukuk Mecmuası 925
- Baran D, *Çok Uluslu Şirketlerin Uluslararası Hukuk Kişiliği* (On İki Levha Yayıncılık 2020)
- Başaran Z, 'Değişen/Dönüşen Uluslararası Hukuk' (2019) 50 The Turkish Yearbook of International Relations 19
- Bayraktaroğlu Özçelik G, *Milletlerarası Usul Hukukunda Paralel Davalar* (Yetkin Yayınları 2016)
- Bradshaw C, 'Corporate Liability for Toxic Torts Abroad: *Vedanta v Lungowe* in the Supreme Court' (2020) 32(1) Journal of Environmental Law 139
- Briggs A, *Civil Jurisdiction and Judgments* (6th edn, Informa Law from Routledge 2015)
- Bright C, Marx A, Pineau N and Wouters J, 'Toward a Corporate Duty for Lead Companies to Respect Human Rights in Their Global Value Chains?' (2020) 22(4) Business and Politics 667
- Brownlie I, *Principles of Public International Law* (4th edn, Oxford University Press 1995)
- Charney J I, 'Transnational Corporations and Developing Public International Law' (1983) 32(4) Duke Law Journal 748
- Choudhury B and Petrin M, *Corporate Duties to the Public* (Cambridge University Press 2019)
- Clapham A, *Human Rights Obligations of Non-State Actors* (Oxford University Press 2006)
- Colangelo A, 'The Alien Tort Statute And The Law of Nations In *Kiobel* and Beyond' (2013) 44 Georgetown Journal of International Law, 1329
- Crawford J, *Brownlie's Principles of Public International Law* (Oxford University Press, 2015)
- Cuniberti G, 'Forum Non Conveniens and the Brussels Convention' (2005) 54(4) The International and Comparative Law Quarterly, 973
- Çelikoğlu C T, 'Medeni Usul Hukuku Açısından Türk Hukukunda Avukatın Bilgi ve Delil Toplama Yetkisi' (2012) 100 Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 282
- de Schutter O, 'The Accountability of Multinationals for Human Rights Violations in European Law' in Philip Alston (ed) *Non-State Actors and Human Rights* (Oxford University Press 2005)

- Dickinson A, 'Walking Solo – A New Path for Conflict of Laws in England' (Oxford Business Law Blog, 19 Jan 2021) <<https://www.law.ox.ac.uk/business-law-blog/blog/2021/01/walking-solo-new-path-conflict-laws-england>> Erişim Tarihi 30 January 2021.
- Dunoff J L, Steven R. Ratner and David Wippman, *International Law Norms, Actors, Process: A Problem Oriented Approach* (2d edn, Aspen Publishers 2006)
- Duruigbo E, 'Corporate Accountability and Liability for International Human Rights Abuses: Recent Changes and Recurring Challenges' (2008) 6(2) *Northwestern Journal of International Human Rights* 222
- Folkard J, 'Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments After Brexit' (4 New Square, 27 Jan 2020) < <https://www.4newsquare.com/publications/jurisdiction-and-the-recognition-and-enforcement-of-judgments-after-brexit/> > Erişim Tarihi 1 September 2020)
- Harris J, 'Stays of Proceedings and the Brussels Convention' (2005) 54(4) *The International and Comparative Law Quarterly* 933
- Harrison J, 'Significant International Environmental Law Cases 2017-18' (2018) 30(3) *Journal of Environmental Law* 527
- Higgins R, *Problems and Process: International Law and How We Use It* (Clarendon Press 1994)
- İspirli Armağan M, 'Uluslararası Hukukta Çok Uluslu Şirketler ve İnsan Hakları Yükümlülükleri' (LLM Thesis, İstanbul University Institute of Social Sciences 2019)
- Joseph S, *Corporations and Transnational Human Rights Litigation* (Hart Publishing 2004)
- Khoury S, 'Transnational Corporations and the European Court of Human Rights: Reflections on the Indirect and Direct Approaches to Accountability' (2010) 4(1) *Oñati Journal of Emergent Socio-legal Studies* 68
- Koebele M, *Corporate Responsibility under the Alien Tort Statute: Enforcement of International Law through US Torts Law*, (Martinus Nijhoff Publishers 2009)
- Koh H H, 'Transnational Public Law Litigation' (1991)100 *Yale Law Journal* 2347
- Koh H H, 'Transnational Legal Process' (1996) 75(1) *Nebraska Law Review* 181
- Leader S, 'Parent Company Liability and Social Accountability: Innovation from the United Kingdom' in Amine Ghenim, Charley Hannoun, Patrick Henriot, Elsa Peskine, Fiodor Rilov and Stephane Vernac (ed), *Groupes des Societe et Droit du Travail* (Daloz, 2019)
- Leczykiewicz D, 'Horizontal Application of the Charter of Fundamental Rights' (2013) 4 *European Law Review* 479
- Malanczuk P, *Akehurst's Modern Introduction to International Law* (8th edn, Routledge 2007)
- Miller N J, 'Human Rights Abuses as Tort Harms: Losses in Translation' (2016) 46(361) *Seton Hall Law Review* 506
- Nygh P, 'The Liability of Multi-national Corporations for the Torts of their Subsidiaries' (2002) 3(1) *European Business Organization Law Review* 55
- Oppenheim L, *International Law: A Treatise* (H. Lauterpacht ed., 8th edn, Longmans, Green & Co. 1955)
- Oral E, 'Legal Grounds For Holding Transnational Corporations Directly Responsible For Human Rights Violations Under Public International Law' (Doctorate Thesis, Galatasaray University Social Sciences Institute 2015)
- Palombo D, 'The Duty of Care of the Parent Company': A Comparison Between French Law, UK Precedents and the Swiss Proposals' (2019) 4 *Business and Human Rights Journal*, 265

- Palombo D, *Business and Human Rights: The Obligations of the European Home States* (Hart Publishing, 2020)
- Perkins J, ‘A Good Arguable Case about What?’ (1994) 53(2) *The Cambridge Law Journal* 244.
- Pradhan A, ‘Introductory Note to the European Court of Human Rights (Gc): *Al-Jedda v. United Kingdom* and *Al-Skeini & Others v. United Kingdom*’ (2011) 50(6) *International Legal Materials* 947
- Rooney J, ‘Extraterritorial Corporate Liability for Environmental Harm: *Okpabi v Royal Dutch Shell*’ (2019) 70(1), *Northern Ireland Legal Quarterly* 157
- Ruggie J G, ‘Protect, Respect and Remedy: A United Nations Policy Framework For Business and Human Rights’ (2009) 103 *Proceedings of the American Society of International Law (ASIL) Annual Meeting* 282, 282
- Shaw M N, *International Law* (5th edn, Cambridge University Press 2003)
- Sirmen S, ‘Uluslararası Havacılık Davalarında Forum Non Conveniens Doktrininin Uygulanmasında Emsal Karar: *Piper Aircraft Co. v. Reyno* Davası’ (2014) 63(1) *AÜHFĐ* 199
- Spiro E, ‘Forum non conveniens’ (1980) 13(3) *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 333
- van Dam C, ‘Tort Law and Human Rights: Brothers in Arms on the Role of Tort Law in the Area of Business and Human Rights’ (2011) 3 *JETL* 221
- Varvastian S and Kalunga F, ‘Transnational Corporate Liability for Environmental Damage and Climate Change: Reassessing Access to Justice after *Vedanta v Lungowe*’ (2020) 9(2) *Transnational Environmental Law* 323
- Weller M and Patoy A, ‘Local parents as ‘anchor defendants’ in European courts for claims against their foreign subsidiaries in human rights and environmental damages litigation: recent case law and legislative trends’ (2018) 23 *Unif. L. Rev.* 397
- Yıldırım E, ‘Birleşmiş Milletler İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkelerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi’ (2014) VI. Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu Kitabı, <www.sosyalhaklar.net> Erişim Tarihi 30 January 2021, 3, 21
- Zuckerman A, *Zuckerman on Civil Procedure: Principles of Practice*, (3rd edn, Sweet&Maxwell 2013)

